

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET BEZBEDNOSTI

PRIJAVA TEME DOKTORSKE DISERTACIJE

NUKLEARNI ORIJENTALIZAM I REŽIM NEŠIRENJA

Mentor:

prof. dr Vladimir Ajzenhamer

Kandidat:

Sanela Veljković, d5/23

Beograd, 2026. godine

SADRŽAJ

1. UVOD I FORMULACIJA PROBLEMA	3
2. PREDMET ISTRAŽIVANJA	9
3. TEORIJSKO ODREĐENJE PREDMETA ISTRAŽIVANJA	18
4. CILJEVI ISTRAŽIVANJA.....	22
5. HIPOTETIČKI OKVIR	24
6. METODOLOŠKI OKVIR	26
7. OPRAVDANOST I DRUŠTVENA RELEVANTNOST ISTRAŽIVANJA	30
8. PRELIMINARNA STRUKTURA RADA	33
9. LITERATURA	35

1. UVOD I FORMULACIJA PROBLEMA

Od prve i jedine upotrebe nuklearnog oružja do danas, prošla je tačno osamdeset i jedna godina. Sjedinjene Američke Države, kao prva država koja je razvila ovakvo razorno oružje, upotrebila ga je kako bi primorala na kapitulaciju Japan i okončala Drugi svetski rat. Nedugo nakon njegovog završetka, Sovjetski Savez uspešno sprovodi svoj prvi nuklearni test. Sledeće zemlje koje su razvile nuklearno oružje bile su Velika Britanija, Francuska i Kina. Međutim, kako bi se sprečila nuklearna proliferacija, na međunarodnom planu dolazi do usvajanja Ugovora o neširenju nuklearnog oružja (*Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons*) koji je otvoren za potpisivanje 1. jula 1968. godine. Njime je status nuklearnih sila dodeljen državama koje su do tada razvile i u svom posedu imale nuklearno oružje, dok je ostalim zemljama ostavljena mogućnost upotrebe nuklearne energije u miroljubive svrhe. Telo zaduženo za kontrolu u vezi pridržavanja i poštovanja odredbi Ugovora jeste Međunarodna agencija za atomsku energiju. Nuklearni klub, koji predstavlja direktnu posledicu usvajanja navedenog Ugovora, obuhvata sledećih pet država koje na međunarodnom planu imaju legitimitet da poseduju nuklearno oružje – Sjedinjene Američke Države, Sovjetski Savez (današnja Rusija), Velika Britanija, Francuska i Kina. Isto tako, Ugovor je sve ostale zemlje (igrače) diskvalifikovao kada je u pitanju trka za nuklearnim oružjem, te zatvorio vrata Nuklearnog kluba. I pored ogromnog broja potpisnica, ipak, pojedine države nisu prihvatile odredbe Ugovora. U tu grupu zemalja ubrajaju se Indija, Pakistan i Izrael. Dok su prve dve zemlje trpele osudu međunarodne zajednice zbog ovakvog postupka, Izrael i njegova politika nuklearne dvosmislenosti dobijaju prećutnu podršku Zapada. Time, uočljivo je da kada je u pitanju nuklearna proliferacija, prisutni su dvostruki standardi, na osnovu kojih neke zemlje mogu, a neke ne da razvijaju nuklearno oružje. Sa druge strane, Severna Koreja je neretko odbijala da Međunarodna agencija za atomsku energiju izvrši nadzor, te je imala zategnute odnose sa drugim državama. Ova država je bila potpisnica Ugovora sve do 2003. godine, kada je donela odluku o povlačenju. Ovakva praksa nepristajanja na kontrole Međunarodne agencije za atomsku energiju ni Iranu nije bila nepoznata, što je podgrejalo sumnje međunarodne zajednice da Iran ne koristi nuklearnu energiju u miroljubive svrhe, već u tajnosti razvija nuklearno oružje.

Međutim, za početak je potrebno osvrnuti se na period Hladnog rata kada se trka u naoružanju odigravala između Sjedinjenih Američkih Država i Sovjetskog Saveza. Već tokom šezdesetih godina, a zahvaljući razvoju nuklearnih potencijala, obe zemlje su mogle da izvedu

(nuklearni) napad sa fatalnim posledicama (Ajzenhamer, 2022, str. 35). Do direktnog sukoba dve sile nije došlo, te su se one indirektno suočavale na poligonima u drugim krajevima sveta. Za period Hladnog rata karakteristična je strategija međusobno zagarantovanog uništenja (*Mutually Assured Destruction*) po kojoj, u slučaju nuklearnog napada jedne strane, druga će uzvratiti istom ili sličnom merom što će rezultovati potpunim uništenjem, gubicima i štetom za obe strane. Tako je ova strategija postala „ne samo barbaroga kojom su se međusobno plašili donosioci odluka sa obe strane gvozdene zavese, već i slamka spasa za koju se grčevito držala celokupna svetska javnost u nadi da će razum nadvladati čovekovu Hobsijansku prirodu i njegovu sklonost ka (samo)uništenju“ (Ajzenhamer, 2024, str. 62). Drugim rečima, „prava svrha nuklearne strategije jeste da ona bude „tiho“ uspostavljena i da se oslanja na svoju latentnu silu kao trajnu pretnju osmišljenu da uređuje međunarodne odnose, a da pritom ne mora da se poseže za „prljavim poslom“ stvarnog lansiranja oružja“ (Klein, 1988, p. 138). Krah Sovjetskog Saveza i komunizma označili su kraj Hladnog rata i nestanak bipolarnog svetskog poretka. Opisujući atmosferu na međunarodnom planu devedesetih godina, Klejn (*Klein*) zapaža: „uvodne kolumne novina i stranice mnogih časopisa ovih dana prepune su reči opojnog samopouzdanja koje proglašavaju dokazanu nadmoć Prvog sveta nad Drugim. Velike ideološke bitke istorije sada su, izgleda, okončane“ (1990, p. 311). Ipak, do završetka Hladnog rata, pored pet zemalja Nuklearnog kluba, još dve su uspešno sprovele svoje prve nuklearne testove.

U godinama koje su usledile, države koje se nisu ponašale u skladu sa očekivanjima nametnutim od strane Zapada klasifikovane su kao „odmetnute“. Za kreiranje ovakvog narativa u Sjedinjenim Američkim Državama poslužila su dva događaja iz devedesetih godina prošlog veka – Zalivski rat i severnokorejska nuklearna kriza (Homolar, 2011). Kako ističe Homolar (*Homolar*): „budući da je ukorenjen u percepciji iracionalnog ponašanja, američki koncept „odmetnutih država“ preklapa se sa shvatanjem da odstupanje od temeljnih normi ponašanja u međunarodnom društvu otežava tumačenje i predviđanje načina na koji bi jedan režim mogao delovati na međunarodnoj sceni“ (2011, p. 721). Navedena etiketa dodeljivana je državama poput Irana, Iraka, Libije, a razlozi za njeno dodeljivanje nalazili su se u povezanosti države sa različitim terorističkim aktivnostima, te sumnjama u razvoj oružja za masovno uništenje (Saunders, 2006, p. 23). Analizirajući koncept odmetnute države, Henriksen (*Henriksen*) navodi da one: „pokazuju prezir prema međunarodnim normama time što potiskuju sopstveno stanovništvo, podstiču međunarodni terorizam, teže nabavci oružja za masovno uništenje i ostaju izvan globalne zajednice“ (2001, p. 349). U pozadini ovakve retorike bila je činjenica da je sa urušavanjem Sovjetskog Saveza, Vašington izgubio dotadašnjeg dominantnog

neprijatelja¹, te je, u novom međunarodnom okruženju, koncept odmetnutih država poslužio za opravdavanje američkog intervencionizma u različitim delovima sveta. Time, odmetnute države postaju novi dominantni Drugi u američkom diskursu, na osnovu kog Amerika sebe definiše kao superiorniju, civilizovaniju i demokračičniju.

Razmatrajući „nuklearne istorije“, Abraham (*Abraham*) primećuje da su one oblikovane diskursom kontrole koji proizilazi iz američke politike sprečavanja širenja nuklearnog oružja na međunarodnom planu. Takav pristup polazi od perspektive pet nuklearnih sila i fokusira se na identifikovanje država koje bi mogle razviti nuklearno oružje, čime bi potencijalno stekle sposobnost da ugroze postojeći međunarodni poredak (2006). Odluka svake od „odmetnutih“ država da ne prihvati ili se ne pridržava režima koji je Ugovor o neširenju nuklearnog oružja uspostavio bila je produkt različitih političkih, društvenih i lokalnih okolnosti. Hajmans (*Hymans*) proučava psihološke i identitetske faktore koji oblikuju odluke država da razviju ili ne razviju nuklearno oružje. Kao glavnog pokretača nuklearnih ambicija, autor zapaža i definiše koncept nacionalnog identiteta percipiranog od strane aktuelnog lidera („*leaders' national identity conceptions*“). Kroz različite studije slučaja prikazan je način na koji percepcije statusa i moći u međunarodnim odnosima, različite emocije i istorijske traume utiču na odluke u vezi nuklearnih politika (2006). Kada je u pitanju nuklearni razvoj Indije i sve specifičnosti vezane za ovu državu, Itty Abraham (*Itty Abraham*) pruža uvid u tok i razvoj indijskog nuklearnog programa, kao i način na koji je on oblikovan postkolonijalnim identitetom države. Povezujući nuklearnu moć sa novostečenim nacionalnim suverenitetom, autorka pokazuje da se iza odluke o razvoju nuklearnog oružja nisu nalazili prvenstveno razlozi bezbednosne prirode (1998). Ujedno, odnos svake od „problematičnih“ ili „odmetnutih“ država sa pet zemalja koje imaju legitiman status nuklearnih sila je specifičan i jedinstven. Tako je danas na primer, za Zapad je prihvatljiviji indijski nuklearni program nego severnokorejski. U prilog tome govori i činjenica da su tokom 2008. godine, Sjedinjene Američke Države i Indija zaključile Sporazum 123 (*123 Agreement; Agreement for Cooperation between the Government of the United States of America and the Government of India Concerning Peaceful Uses of Nuclear Energy*) o čemu će kasnije biti reči.

U pitanjima nuklearne proliferacije, čini se da Zapad primenjuje dvostruke standarde, a to se ispoljava u različitom tretmanu Indije i Pakistana u odnosu na Izrael. Dok su nuklearne

¹ Tokom istorije Zapad je gradio i podupirao sopstveni identitet u odnosu na rusko Drugo. Za razliku od Hladnog rata kada se linija distinkcije između dva bloka povlačila zbog različitih političko-ekonomskih sistema, danas, kada je Rusija obnovila svoj status i moć, povlači se nova linija razlikovanja demokratski Zapad – autoritativna Rusija (Nojman, 2011, str. 122).

ambicije Indije i Pakistana u zapadnom diskursu često predstavljane kao destabilizujući faktor i predmet međunarodnih pritisaka, izraelska politika nuklearne dvosmislenosti uglavnom nailazi na prećutnu toleranciju Zapada. U tom kontekstu, krajem dvadesetog veka neki autori su uočili pojavu koju nazivaju nuklearni orijentalizam. Ovaj pojam se odnosi na distinkciju koja se povlači između pet (legitimnih) nuklearnih sila i svih ostalih država, a posebno onih sa nuklearnim ambicijama, koja je direktna posledica Ugovora o neširenju nuklearnog oružja. Koncept nuklearnog orijentalizma nastaje u trenutku kada su pojedini autori primetili da se nuklearni odnosi mogu sagledati kroz orijentalističku matricu. Sa jedne strane, Zapad, zahvaljujući Ugovoru o neširenju nuklearnog oružja iz 1968. godine, zadržava monopol nad legitimitetom pri posedovanju nuklearnog oružja. Sa druge strane, Orijent/Istok ili nezapadne države koje imaju nuklearne ambicije predstavljene su kao nepouzidane i iracionalne, te samim tim i „neadekvatne“ da se u njihovom posedu nađe nuklearno oružje. Kada je u pitanju nuklearna proliferacija, kategorija Orijenta/Istoka bila je promenljiva, te je u različitim vremenskim periodima obuhvatala raznolike entitete – od Indije, preko Pakistana, do Severne Koreje. Među prvima, Gasterson (*Gusterson*) upotrebljava koncept nuklearnog orijentalizma kako bi sagledao aktuelne nuklearne odnose među državama. Po njemu, Zapad svoje nuklearne kapacitete predstavlja kao legitimne dok istovremeno konstruiše predstavu o drugim državama kao opasnim i nesposobnim za posedovanje nuklearnog oružja (1999, p. 113). Ovaj autor ukazuje da je nuklearni orijentalizam u velikoj meri posledica režima koji je uspostavljen Ugovorom o neširenju nuklearnog oružja, jer takav normativni okvir, prema njegovom tumačenju, paradoksalno podstiče upravo ono što nastoji da spreči – širenje nuklearnog oružja. (2006).

U sličnom duhu, Bisvas (*Biswas*) govori o „nuklearnom aparthejdu“. Autorka ukazuje je Ugovor o neširenju nuklearnog oružja uspostavio sledeću podelu – države koje imaju pravo da poseduju nuklearno oružje i sve ostale države kojima je takvo pravo uskraćeno. Takva distinkcija se opravdava moralnim i kulturnim razlozima koji podsećaju na ranije kolonijalne narative – Zapad je racionalan i odgovoran, dok su države Trećeg sveta neracionalne i neodgovorne (2001). Direktna posledica Ugovora o neširenju nuklearnog oružja jeste institucionalizacija hijerarhije i nejednakosti među državama po pitanju nuklearne proliferacije. U svom narednom tekstu, Bisvas direktno povezuje orijentalizam Edvarda Saida (*Edward Said*) sa savremenim narativima o „novom Hladnom ratu“. Po njoj, muslimanske države, a posebno one sa nuklearnim ambicijama, često se prikazuju na negativan način, obojen različitim stereotipima (2003, p. 195). Time, može se objasniti stav Zapada u vezi nuklearnog programa

Pakistana ili, pak, Irana i mogućnosti da ova zemlja u nestabilnom regionu, kakav je Bliski istok, razvije nuklearno oružje. Svrha Ugovora o neširenju nuklearnog oružja ogledala se u doprinosu međunarodnoj bezbednosti i sprečavanju širenja nuklearnog oružja. Ipak, posmatrano iz postkolonijalne perspektive, njegov efekat je bio uspostavljanje režima koji je institucionalizovao nejednakosti i distinkciju između pet nuklearnih država i onih, koje iako danas poseduju nuklearno oružje, nisu legitimni nuklearni akteri.

Značaj navedenog Ugovora ogleda se u tome što je status nuklearnih sila dodelio onim državama koje su do 1968. godine razvile nuklearno oružje. Zemljama koje do tada nisu imale razvijeno nuklearno oružje ostavljena je mogućnost upotrebe atomske energije u miroljubive svrhe čime su one „diskvalifikovane“ iz nuklearne utakmice. Potpisnice navedenog Ugovora odrekle su se mogućnosti da u budućnosti rade na razvijanju nuklearnog oružja. Time je napravljena distinkcija između država koje imaju legitimitet da poseduju ovu vrstu oružja i onih koje, čak i u slučaju da razviju nuklearno oružje, neće biti legitimni akteri savremenih nuklearnih odnosa. Ogroman broj država prihvatio je Ugovor o neširenju nuklearnog oružja. Ipak postoje i one zemlje koje to nisu učinile i to su – Indija, Pakistan i Izrael. Tokom sedamdesetih godina, Indija uspešno realizuje svoj prvi nuklearni test. Kao odgovor, Pakistan sprovodi nuklearne probe već devedesetih godina. Analizirajući strategiju minimalnog verodostojnog odvrćanja, Kan (*Khan*) pruža detaljnu analizu nuklearne politike Pakistana. Autor istražuje istorijski kontekst razvoja pakistanskog nuklearnog programa, posebno u svetlu regionalne situacije i odnosa sa Indijom, kao i bezbednosne i druge razloge koji su oblikovali pakistansku nuklearnu politiku (2014). Obe države u nuklearnom oružju vide ključni element svoje bezbednosti i međusobnog odvrćanja, posebno u svetlu njihovog dugogodišnjeg neprijateljstva i rivaliteta u regionu. Ipak, danas je Indija za Zapad koliko-toliko prihvatljiv partner za saradnju u pitanjima nuklearne energije, čak i mimo režima koji je uspostavljen Ugovorom o neširenju nuklearnog oružja. Stoga, čini se da se dvostruki standardi primenjuju i danas, samo na drugačiji način nego ranije, čime se (još jednom) direktno podrivaju temelji režima neširenja.

Slično kao Indija i Pakistan, ni Izrael nije prihvatio odredbe Ugovora o neširenju nuklearnog oružja. Ipak kada je Izrael u pitanju, prisutna je nuklearna netransparentnost. Ovakav stav je podržan od strane Sjedinjenih Američkih Država, a Izrael se (za razliku od drugih) nije našao na meti osude. Majkl Raska (*Michael Raska*) se bavio analizom nuklearne dvosmislenosti i mogućnostima izraelskog nuklearnog programa. Dok se nuklearno oružje u rukama Irana smatra neprihvatljivim za Izrael, situacija u regionu dovodi u pitanje aktuelnu

izraelsku nuklearnu politiku (2007: 31). Kada je u pitanju Iran, i pored zvaničnog stava da se nuklearna energija razvija u miroljubive svrhe, Zapad je bio zabrinut da je krajnji cilj iranskog nuklearnog programa razvoj nuklearnog oružja. Odgovor je došao u vidu različitih sankcija, a kasnije su usledili višegodišnji pregovori čiji je rezultat bio zaključivanje Zajedničkog sveobuhvatnog plana akcije (*Joint Comprehensive Plan of Action*) tokom 2015. godine. Nedugo nakon toga, sa promenom administracije u Vašingtonu, promenjen je i pristup Sjedinjenih Američkih Država, te su se one povukle iz sporazuma. U Izraelu, Iran se predstavlja kao egzistencijalna pretnja i simbol istočne zaostalosti i iracionalnosti. „Iranofobija“ se ne odnosi samo na spoljnu pretnju od Irana, već i na strah poistovećivanja Izraela sa regionom Bliskog istoka. Do Islamske revolucije iz 1979. godine izraelsko-iranski odnosi su bili zasnovani na strateškom partnerstvu, kao i zajedničkom osećaju izdvojenosti iz arapskog sveta. Tokom Šahovog režima, i Iran i Izrael su bili saveznici Zapada na Bliskom istoku što je uslovalo njihove dobre odnose. Međutim, Islamska revolucija radikalno je preokrenula njihovu dinamiku (Ram, 2008, p. 249). Rezultat Islamske revolucije bio je novi sistem u Iranu koji je od „političkog eksperimenta“ postao „politička stvarnost“ (Ajzenhamer, 2012, str. 19). Odnosi ove dve države predstavljaju ogroman bezbednosni izazov uzimajući u obzir iranske nuklearne ambicije i izraelsku politiku nuklearne dvosmislenosti.

Sličan izazov za režim koji je uspostavljen Ugovorom o neširenju nuklearnog oružja jeste i Severna Koreja, koja je prvobitno bila potpisnica, ali je 2003. godine obustavila njegovu primenu i započela seriju nuklearnih proba. Kim (*Kim*) kritički analizira način na koji se u zapadnom diskursu često proizvodi iskrivljena slika Drugog u kontekstu odnosa Zapad – Severna Koreja (2010). Slično, Suh (*Suh*) prikazuje kako su narativi i predstave o Severnoj Koreji formirani kao proizvod različitih stereotipnih obrazaca. Na Zapadu, ova država se prikazuje kao homogena i zatvorena, a pritom se ne uzimaju dovoljno u obzir različite političke, društvene i kulturne dinamike koje postoje u Severnoj Koreji. Takvi narativi naglašavaju ideološku i vrednosnu suprotnost između slobodnog Zapada i neslobodne Severne Koreje, pri čemu se zapadne vrednosti predstavljaju kao univerzalne i poželjne, dok se severnokorejski sistem prikazuje isključivo kroz prizmu represije i totalitarizma (2007, pp. 483-487). Nuklearno oružje u rukama Severne Koreje dodatno komplikuje situaciju u regionu istočne Azije, a posebno u kontekstu njenih odnosa sa Južnom Korejom, koja se nalazi pod „nuklearnim kišobranom“ Sjedinjenih Američkih Država. Čini se da „obe strane nastavljaju da se pripremaju za rat; kao Pakistan i Indija, i one su zatočene u međusobnom zagrljaju straha i sumnje“ (Maršal, 2019, str. 254). Klasifikacija Severne Koreje kao „odmetnute“ i iracionalne države, ne doprinosi

smanjivanju tenzija ni u regionu, ni na međunarodnom planu. Ova zemlja je još jedan od primera da države koje su ostvarile svoje nuklearne ambicije nakon 1968. godine. Ipak, i pored činjenice da je uspela da razvije nuklearno oružje, nije u mogućnosti da stekne status legitimne nuklearne sile.

2. PREDMET ISTRAŽIVANJA

Pre nego što se definiše pojam nuklearnog orijentalizma, neophodno je krenuti od koncepta orijentalizma. Pojam orijentalizma ima svoju bogatu i složenu istoriju koja seže duboko u prošlost, a njegova definicija i značenje evoluirali su tokom vremena. Ključno delo u zaokretu razumevanja pojma orijentalizma je knjiga Edvarda Saida *Orijentalizam* (1978). Kako bi se na adekvatan način predstavile kritike i reakcije koje su usledile nakon objavljivanja pomenute knjige, potrebno je osvrnuti se na ono što je za njenog autora predstavljao koncept orijentalizma. U knjizi, Said nudi tri objašnjenja orijentalizma i napominje da se ona ne mogu posmatrati izolovano, već se međusobno ukrštaju. Po prvom, orijentalizam je stil mišljenja koji se zasniva na razlici koja se povlači između Istoka i Zapada. Drugo objašnjenje podrazumeva da orijentalizam predstavlja produkt rada onih naučnika koji se bave Istokom. Po trećem, orijentalizam je diskurs moći i znanja o Istoku koje Zapad koristi kako bi upravljao njime (Said, 2008, str. 11). Po Saidu, Orijent ili Istok nije geografski prostor već ideološka i kulturna konstrukcija koju Zapad koristi u cilju opravdanja svoje dominacije i legitimisanja superiornijeg položaja. Orijent je, na Zapadu, predstavljen kao podređena, egzotična i nedovoljno civilizovana kategorija. Analizirajući britansku kolonijalnu upravu nad Egiptom i govore dominantnih političkih figura tog vremena, Said ukazuje na način na koji je orijentalizam korišćen da bi se opravdao kolonijalizam i kako su Egipćani predstavljani kao nesposobni da upravljaju sobom što je zapravo britanskoj imperiji pružalo legitimitet da vlada u njihovo ime (2008, str. 48). Treba imati na umu da je na oblikovanje ovog dela značajno je uticao i lični identitet Edvarda Saida, čije poreklo i iskustvo na raskršću arapskog i zapadnog kulturnog prostora osvetljavaju njegov kritički odnos prema orijentalističkom diskursu.

Ipak, proces izgradnje i podupiranja vlastitog identiteta u odnosu na Drugog jeste mnogo stariji i dugotrajniji od orijentalizma, kako ga Said naziva.² Još u antičkom vremenu postojale su dve kategorije koje su bile suprotstavljene jedna drugoj – civilizovan narod i varvari (Giri,

² Štaviše, kategorija Drugog je i danas više nego relevantna, te može poslužiti za analizu odnosa na različitim relacijama. Kako ističe Dominik Mojsi u svojoj knjizi *Geopolitika emocija*: „Fokusirajući se na emocije, želim da ukažem na novu stvarnost koja se može veoma jednostavno sažeti u izjavi: U eri globalizacije, odnos s Drugim postaje bitniji nego ikada“ (2012, str. 34).

2007, str. 64). Samim tim, linija razlikovanja koja se povlači između Zapada/Okcidenta i Istoka/Orijenta nije novina. Ta distinkcija je i ranije postojala, te se odnosila na društva koja su se razlikovala po određenom osnovu, a uporedo su koegzistirala (Todorova, 2006, str. 61). S tim u vezi, Saidov doprinos se ogleda u činjenici što je ukazao kako zapadno predstavljanje Orijeanta/Istoka nije u funkciji njegovog razumevanja, već u kontroli i dominaciji nad njim. Sa druge strane, El-Azm (*Al-'Azm*) ukazuje na pojavu koju naziva „orijentalizam u obrnutom smeru“ (*orientalism in reverse*), a koja predstavlja situaciju kada mislioci sa Istoka uzimaju iste pretpostavke, stereotipe i podele iz zapadnog orijentalizma, ali se sada ta distinkcija koristi kako bi se favorizovao islam i kako bi mu se pripisala ključna uloga u istoriji i identitetu (1981, pp. 22-32). Kritika ovog autora je ukazala na opasne posledice stroge podele po liniji Zapad-Istok, kao i na potrebu da se uvide različite dinamike kako unutar samog Istoka, tako i unutar samog Zapada. U tom pravcu, Kol (*Cole*), istražuje kako su iranski intelektualci i pisci na kraju osamnaestog i početku devetnaestog veka koristili orijentalističke diskurse u prikazivanju Indije i dokazuje da orijentalizam nije isključivo zapadni fenomen (1996, p. 41). Ujedno, ovaj autor još jednom potvrđuje zapažanje da je proces izgradnje i podupiranja vlastitog identiteta u odnosu na Drugog postojao i pre orijentalizma. Ipak, jedna od najoštrijih kritika na Saidove stavove iznete u Orijentalizmu došla je od Bernarda Luisa (*Bernard Lewis*), autora koji iznosi tvrdnje da Said politizuje studije o Istoku, kao i da zanemaruje naučne zasluge pojedinih orijentalista. Optužuje ga za netačnost i teorijsku slabost (1982).

Kako bi odgovorio na kritike i pojasnio nerazumevanja koja je izazvalo njegovo tumačenje orijentalizma, Said objavljuje članak u kome dodatno pojašnjava svoje ranije iznete teze i odgovara na primedbe koje su mu upućene iz različitih političkih i akademskih krugova. Autor naglašava da orijentalizam nije samo akademska disciplina, već istorijski i politički diskurs čiji se koreni mogu naći u evropskom imperijalizmu, a koji je tradicionalno uskraćivao Orijeantu mogućnost delovanja. Kritikuje orijentaliste (a posebno Bernarda Luisa) zbog održavanja rasističkih i imperijalističkih pretpostavki (1985, p. 98). Tekst predstavlja dopunu njegovih ranije iznetih stavova i uvod u kasnije napisano delo *Kultura i imperijalizam* (*Culture and Imperialism*). U ovoj knjizi, Said ukazuje da zapadna književnost i kultura nisu neutralne, već da su vekovima oblikovale i opravdavale imperijalizam (1993). Jedan od autora koji je imao umereni kritički stav prema Saidovom Orijentalizmu jeste Dejvid Buc (*David Butz*). Ovaj autor smatra da je *Orijentalizam* revolucionarno delo, ali ukazuje da je Saidov orijentalizam preširoka kategorija i da nedostaje reakcija onih koje je Zapad orijentalizovao. Analiza bi bila detaljnija kada bi obuhvatila i načine na koje je Istok uključen u proces izgradnje i prihvatanja predstava

o sebi (1995, p. 65). Bucove kritike su uglavnom konstruktivne jer je u radu istakao mesta gde bi Saidova teorija mogla biti preciznija. U sličnom duhu, Prakaš (*Prakash*) prepoznaje ogroman značaj Saidovog dela smatrajući da ono razotkriva način na koji je Zapad konstruisao sopstveni identitet kroz odnos sa Orijentom. Ipak, autor ukazuje i na određena ograničenja – premalo prostora je posvećeno analizi ženskih iskustava i rodnih dimenzija kolonijalizma (1995, p. 211). Ovakva teorijska debata među različitim autorima doprinela je sveobuhvatnijem razumevanju samog koncepta orijentalizma. Saidove ideje su poslužile kao osnova mnogim istraživačima za razvoj sopstvenih teorijskih aparata. Ujedno, kasnije je njegov rad predstavljao jednu od osnova za razvoj postkolonijalnog pravca.

Na samom kraju dvadesetog veka, u akademskom prostoru javlja se koncept nuklearnog orijentalizma koji se koristi kako bi se ukazalo na distinkciju između Nuklearnog kluba i „Odmetnutog Istoka“. Nuklearni klub, a posebno njegovo zapadno krilo, koristi stare orijentalističke obrasce kako bi diskreditovalo nuklearnu proliferaciju drugih zemalja. I dok se većina država odrekla prava na razvoj nuklearnog oružja prihvatajući odredbe Ugovora o neširenju nuklearnog oružja, to nije bio slučaj sa Indijom i Pakistanom. Ipak, dok su one trpele osudu međunarodne zajednice, situacija je bila drugačija kada je Izrael u pitanju. Kombinujući postkolonijalni i feministički pristup, Urvin (*Urwin*) dolazi do zaključka da su savremeni nuklearni odnosi oblikovani kolonijalnim i rodnim pretpostavkama koje favorizuju određene države (2016, pp. 246-248). U očima Zapada, države Trećeg sveta predstavljaju se kao nestabilne i iracionalne, a samim tim i „nesposobne“ za posedovanje nuklearnog oružja. Nuklearne sile Zapada su prikazane kao odgovorni i legitimni nuklearni akteri, dok se druge države označavaju kao pretnja po međunarodnu bezbednost. U knjizi *Nuklearna želja: moć i postkolonijalni nuklearni poredak* (*Nuclear Desire: Power and the Postcolonial Nuclear Order*), Bisvas nudi sveobuhvatan pregled načina na koji postojeće strukture moći i ekonomski interesi oblikuju globalni nuklearni poredak, ne kroz prizmu bezbednosti, već pravde. Koristeći postkolonijalnu teoriju, autorka analizira odnos nuklearnih država i država sa nuklearnim ambicijama, različite nuklearne programe, kao i budućnost Ugovora o neširenju nuklearnog oružja. Zaključuje da, uprkos opasnosti koju nosi sa sobom, nuklearno oružje je postalo simbol moći i prestiža u međunarodnim odnosima (2014, p. 128). Koncept nuklearnog orijentalizma razvio se pod okriljem postkolonijalizma, pravca koji kritikuje globalne strukture moći čiji direktan rezultat jesu nejednak tretman država, kao i hijerarhija koja se uspostavlja u njihovim međusobnim odnosima. Time je postkolonijalizam, za razliku od drugih teorijskih pravaca, ponudio jedan novi i drugačiji ugao sagledavanja savremenih međunarodnih odnosa.

I Das (*Das*) se udaljava od tradicionalnih pristupa u studijama bezbednosti, te koristeći koncept orijentalizma, istražuje kako orijentalističke matrice opstaju i kako se održavaju u diskursima o nuklearnoj bezbednosti. Nuklearna bezbednost se često prikazuje kroz maskulinističku prizmu koja naglašava snagu i dominaciju i to oblikuje savremene nuklearne odnose. Korišćenjem ovakvog teorijskog okvira, Das nudi alternativne pristupe razumevanju nuklearnih odnosa koji uključuju analizu rodni i kulturnih faktora prilikom oblikovanja bezbednosnih politika (2012, p. 103). I u kasnijim radovima, Das koristi Saidovu teoriju da pokaže način na koji je američki diskurs o nuklearnoj politici Indije oblikovan orijentalističkim obrascima. Iako Indija nije potpisnica Ugovora o neširenju nuklearnog oružja, tokom 2008. godine zaključen je Sporazum 123 između Indije i Sjedinjenih Američkih Država kojim je uspostavljena pravna osnova za nuklearnu saradnju između dve zemlje. Cilj sporazuma bio je da se omogući izvoz američke nuklearne tehnologije i goriva u Indiju, uz obavezu Indije da deo svojih nuklearnih postrojenja stavi pod nadzor Međunarodne agencije za atomsku energiju. Ovaj sporazum predstavljao je ogroman zaokret jer je omogućio približavanje dve države mimo režima koji je uspostavljen Ugovorom o neširenju nuklearnog oružja. Na osnovu njega, čini se da se percepcija o Indiji konstruiše kao nuklearnom Drugom sa kojim postoji mogućnost ostvarenja određenog stepena saradnje. Ipak, iako je ovaj sporazum označio pomak u odnosima dve države, osnovne orijentalističke percepcije nisu se značajno promenile već su se samo prilagodile novim i promenjenim okolnostima (Das, 2017, pp. 8-12). Slično tome, Barthwal-Data (*Barthwal-Datta*) predstavlja koncept „dovoljno sličnog drugog“ (*Similar Enough Other*) kojim se Indija prikazuje kao izuzetak od pravila. Bušova administracija je Indiju predstavljala kao prihvatljivog partnera po pitanju dogovora u vezi civilne nuklearne saradnje uprkos tome što nije bila potpisnica Ugovora o neširenju nuklearnog oružja (2021, p. 2).

Krejt (*Craig*) analizira poreklo narativa o „islamskoj bombi“ koji je pre svega povezan sa pakistanskim nuklearnim programom, ali i sa širim strahovima o nuklearnom oružju u muslimanskim državama. Nakon raspada Sovjetskog Saveza, takav narativ je opstao, ali se transformisao (od Pakistana ka Iranu) te je i dalje prisutan u medijima, politici i popularnoj kulturi (2020, p. 606). Zapad strahuje od mogućnosti da Iran ne koristi nuklearnu energiju u miroljubive svrhe već teži ka tome da razvije nuklearno oružje. Iako je Iran jedna od potpisnica Ugovora o neširenju nuklearnog oružja, Zapad nema garancije da takav scenario nije moguć, posebno nakon dešavanja sa Severnom Korejom. Bisvas analizira tok međunarodnih pregovora o iranskom nuklearnom programu, kao i način kako su ih prikazivali zapadni mediji tokom 2013. i 2014. godine. U njihovom izveštavanju, autorka uočava određene elemente

orijentalizma, kao i prisustvo brojnih stereotipa (2018, pp. 5-7). Situacija u regionu Bliskog istoka je dodatno komplikovana kada se uzme u obzir činjenica da se Izrael ne izjašnjava po pitanju posedovanja nuklearnog oružja. Koen (*Cohen*) iznosi tvrdnje da je tokom Šestodnevnog rata 1967. godine Izrael praktično prešao nuklearni prag odnosno da je razmatrao plan simboličke nuklearne demonstracije kako bi odvratio arapske države od napada što je predstavljao ključni trenutak u formiranju izraelske politike nuklearne dvosmislenosti. Autor zaključuje da je Šestodnevni rat bio trenutak kada je Izrael stekao stvarnu nuklearnu sposobnost, ali ju je zadržao u potpunoj tajnosti (2018, p. 366). Ludovika Kasteli (*Ludovica Castelli*) analizira metaforu „*villa in the jungle*“, koja je poslednjih godina popularizovana u okviru izraelskog vojno-političkog vrha. Ova metafora doprinosi izraelskom nuklearnom orijentalizmu stvarajući paradigmu u kojoj je posedovanje nuklearnog oružja legitimno za Izrael, dok je neprihvatljivo za druge arapske države (2025, p. 360). Njen rad omogućava razumevanje načina na koji diskursi identiteta oblikuju nuklearnu politiku, posebno u kontekstu postkolonijalnih i kritičkih bezbednosnih studija.

Nuklearni orijentalizam se ogleda u stereotipnim i preuveličanim percepcijama o opasnostima i zaostalosti određenih regiona ili država, posebno u globalnom jugoistoku ili istočnim delovima sveta. Takve percepcije često dovode do preuveličanih strahova, predrasuda i jednostranih ocena u međunarodnim odnosima, što može opravdati restriktivne mere ili marginalizaciju tih zemalja. Ovakav pristup otežava objektivno i ravnopravno suočavanje s izazovima nuklearne sigurnosti i bezbednosti, jer podstiče stereotipne slike i predrasude. Stoga, razumevanje razlika između ovih pojmova i kritički osvrti na orijentalističke stereotipe pomažu u izbegavanju preuveličavanja opasnosti i stvaranju pravičnijeg, naučno zasnovanog međunarodnog okvira za upravljanje nuklearnim materijalima. U engleskom jeziku se koriste dva termina – nuklearna sigurnost (*nuclear safety*) i nuklearna bezbednost (*nuclear security*). Međunarodna agencija za atomsku energiju nudi definicije i jednog i drugog termina, pri čemu se lako uočava razlika među njima (IAEA, 2022). Kako to sumiraju Dabetić i Janjić: „nuklearna bezbednost se fokusira na sprečavanje neovlašćenog pristupa, krađe i zloupotrebe nuklearnih materijala i objekata u kojima se oni koriste, dok se nuklearna sigurnost odnosi na prevenciju akcidenata u radu nuklearnih postrojenja, kao i zaštitu ljudi i životne sredine od štetnog dejstva radioaktivnosti“ (2023, str. 35). S tim u vezi, potrebno je osvrnuti se i na zemlje koje imaju status latentnih nuklearnih sila odnosno države koje poseduju kapacitete i sredstva za razvoj nuklearnog oružja, iako ga ne razvijaju (Persbo, 2019). Termin nuklearne latencije se odnosi na to „koliko brzo bi neka zemlja mogla da izgradi nuklearno oružje nakon političke odluke da

započne proliferaciju“ (Fuhrmann, 2019, p. 290). Stoga, čini se da „neširenje nuklearnog oružja nije isključivo pitanje sprečavanja širenja samog oružja, već i upravljanja osnovnim kapacitetima država da ga proizvedu“ (Persbo, 2019, p. 68). Status latentnih nuklearnih sila stiču zemlje koje poseduju postrojenja za obogaćivanje i preradu istrošenog nuklearnog goriva (tzv. postrojenja dvostruke namene) jer se time skraćuje vreme koje je potrebno za prelazak sa civilne na vojnu upotrebu nuklearne energije. Kao razloge za razvijanje postrojenja za obogaćivanje i preradu istrošenog nuklearnog goriva, Furman (*Fuhrmann*) navodi: ekonomske podsticaje; trku u naoružanju; prestiž; skraćivanje vremena potrebnog za izradu bombi; povećanje sposobnosti da odvrati sukob ili iznude ustupci od svojih protivnika. Ipak, ono što može sprečiti napor određene zemlje da dostigne status latentne nuklearne sile jesu tehnološki nedostaci, međunarodni pritisak i rizik od preventivnog rata (2019, p. 307).

Nuklearna latencija ne vodi nužno do nuklearne proliferacije, iako je olakšava time što skraćuje vreme potrebno za prelazak sa civilne na vojnu upotrebu nuklearne energije. Kako navode Mehta i Vitlark (*Mehta & Whitlark*): „od početka nuklearne ere, gotovo trideset država je u nekom trenutku svoje istorije posedovalo tehnologije dvostruke namene koje omogućavaju nuklearnu latenciju, iako je samo devet njih na kraju razvilo nuklearnu bombu“ (2017, p. 517). Razvoj oružja – bilo biološkog, hemijskog ili nuklearnog – može rezultovati reakcijom međunarodne zajednice. Ilustrativan primer za navedeno jeste povod za intervenciju u Iraku iz 2003. godine. U slučaju da se određena zemlja klasifikuje kao „odmetnuta“ iz međunarodnog poretka koji je krojen po merama Zapada, uslediće reakcija bilo u vidu sankcija ili vojne intervencije. I dok se određene zemlje klasifikuju kao iracionalne, nerazvijene i nesposobne za posedovanje nuklearnog oružja, politika Izraela dobija prećutnu podršku. Isto tako, kada su u pitanju drugi delovi sveta, te povećanje broja zemalja koje poseduju nuklearno oružje, čini se da bi stav i reakcija Zapada zavisili od diskurzivne percepcije određene države. Tako, na primer u regionu istočne Azije, Severna Koreja poseduje nuklearno oružje, dok se Japan i Južna Koreja nalaze pod nuklearnim kišobranom Sjedinjenih Američkih Država. Rukovodstvo Severne Koreje se klasifikuje kao iracionalno, a Seul strahuje od neizvesne budućnosti. Ipak, „anarhičnost međunarodnih odnosa tera države da se oslanjaju na sopstvene kapacitete, pa tako i Južna Koreja, bez obzira na snažnu američku podršku, stremljenju razvijanju samostalnih nuklearnih kapaciteta“ (Stojanović, 2024, str. 213). S obzirom na tenzije i napetosti u regionu, pitanje je da li bi se Južna Koreja u takvom eventualnom scenariju klasifikovala kao „odmetnuta“ država od strane Amerike ili bi dobila prećutnu podršku (slično kako Izrael).

Sa druge strane, u pojedinim delovima sveta prisutni su drugačiji obrasci. Na nuklearne težnje Irana, Zapad ne gleda blagonaklono. Mogućnost da Iran ne koristi nuklearnu energiju u miroljubive svrhe već da u tajnosti razvija nuklearno oružje, za Zapad je bila neprihvatljiva. Visoka latentnost je imala svoju cenu, a posebno u situacijama kad je Iran odbijao nadzor Međunarodne agencije za atomsku energiju, što je ranije bio slučaj i sa Severnom Korejom. Usledile su sankcije, izolacija, a Iran se čak našao na meti sajber napada. U očima Zapada, Iran je nazadna zemlja, nepouzdana, nerazvijena i iracionalna. Tokom 2015. godine zaključen je Zajednički sveobuhvatni plan akcije između sa jedne strane Irana, i sa druge strane, grupe P5 + 1 koju su činile države Nuklearnog kluba i Evropska unija. Novi predsednički kandidat u Sjedinjenim Američkim Državama, nedugo od otpočinjanja mandata, povlači se iz ovog sporazuma. Odnosi Irana sa Amerikom mogu se posmatrati kroz klasifikaciju država koje je ponudio Cvetan Todorov pri čemu bi se Iran mogao označiti kao zemlja ozlojeđenosti, dok bi se Amerika mogla svrstati u zemlje straha. Kako navodi ovaj autor: „što se tiče zemalja ozlojeđenosti, zapadne se zemlje boje fizičkih napada koji potiču iz njih, terorističkih atentata, eksplozija nasilja; a povrh toga, mera odmazde za koju su te zemlje sposobne u ravni energetike, pošto se kod njih nalaze najveće rezerve nafte“ (2014, str. 16). Situacija sa Iranom je posebno osetljiva jer ova zemlja ima mogućnost da zatvori Ormuski moreuz kroz koji svakodnevno prolazi ogromna količina nafte. Kada se Iran oseti ugroženo, neretko se mogu čuti izjave vojno-političkog vrha kao što je sledeća: „nateraćemo neprijatelja da shvati da Ormuski prolaz može da koristi ili svako ili niko“ (Maršal, 2022, str. 63). Situacija u regionu Bliskog istoka³ je dodatno komplikovana ne samo odnosima Irana sa Izraelom, već i sa drugim susedima. Nuklearno oružje u rukama Irana moglo bi rezultovati razbijanjem izraelskog nuklearnog monopola i mogućnostima da vodi agresivniju spoljnu politiku što bi vodilo eventualnoj trci u naoružavanju u ovom delu sveta (Stojanović, 2022, str. 202-203).

Odnosi među državama u ovom regionu tokom vremena su se menjali. Revolucija u Iranu iz 1979. godine, predstavljala je prekretnicu u tretmanu ove države od strane njenih arapskih suseda. Revolucija je rezultovala sistemom koji pokušava da pomiri „naizgled nepomirljivo – šerijat i demokratiju“ (Ajzenhamer, 2011, str. 290). Mnoge zemlje oko Irana, i pored većinskog sunitskog stanovništva, imaju značajne šiitske manjine. Danas, „saudijci, recimo, strahuju da ajatolasi žele da dominiraju regionom, okupe sve šiitske Arape pod svoje vođstvo i da čak imaju planove o upravljanju svetim gradovima – Mekom i Medinom“ (Maršal,

³Analizirajući aktuelni naziv ovog regiona, Maršal navodi: „Bliski – čemu? Istok – u odnosu na šta? Sam naziv ove oblasti zasniva se na evropskom pogledu na svet, a evropski pogled na tu oblast ju je i oblikovao“ (2019, str. 159).

2019, str. 186). Analizirajući način na koji su različite interpretacije islama uticale na konstituisanje drugačijih političkih poredaka u regionu Bliskog istoka, Đurić i Ajzenhamer zaključuju da: „politički poredak Kraljevine Saudijske Arabije predstavlja savez politike i vere, dok politički sistem Islamske Republike Irana možemo okarakterisati kao jedinstvo politike i vere“ (2011, str. 335). I pored različitih političkih sistema, situaciju dodatno komplikuje činjenica da se Iran često posmatra kao latentna nuklearna sila što izaziva strah kod drugih zemalja na Bliskom istoku (Stojanović, 2022). Kako ističe Maršal: „nije reč samo o potencijalnoj sposobnosti Irana da parira izraelskom vojnom arsenalu i zbriše Izrael samo jednom bombom: naime, ako Iran bude imao nuklearnu bombu, onda će arapske zemlje verovatno zahvatiti panika, te će i same pokušati da ih nabave“ (2019, str. 186). Pojedine zemlje ovog regiona oslanjaju se na prošireno nuklearno odvracanje odnosno nuklearni kišobran veće sile – u ovom slučaju Sjedinjenih Američkih Država. U tom pravcu, Kopanja i Ajzenhamer zaključuju: „uspešno odvracanje je ono odvracanje koje dovede do promene u suparničkoj percepciji, a ne ono koje isključivo počiva na posedovanju adekvatnih vojnih kapaciteta“ (2022, str. 33). Ipak u slučaju da se Iran proizvede nuklearno oružje, čini se da bi to moglo da rezultuje trkom u naoružanju. Pre svih, Saudijska Arabija bi mogla da razvije nuklearno oružje ako oseti ugroženost. Kako Maršal navodi: „ako im se učini da je Iran rešen da se nuklearno naoruža, arapske države će se udružiti protiv njega, pokušaću da se još više približe Americi, i kad im to ne pođe za rukom, sakriće se ispod nuklearnog kišobrana buduće nuklearne sile, Saudijske Arabije“ (2022, str. 90). Analiza izjava vojno-političkog vrha Saudijske Arabije ukazuje da se retorika promenila po pitanju nuklearne proliferacije – od apsolutnog odbacivanja takve mogućnosti pa sve do direktnih pretnji da je to jedino rešenje u slučaju da Iran razvije nuklearno oružje (Pajić, 2025, str. 369). Pitanje je da li bi u takvom scenariju, a zahvaljujući ogromnim zalihama nafte, Saudijska Arabija dobila prećutnu podršku Zapada čime bi još jednom bila potvrđena teza o dvostrukim standardima u pitanjima nuklearne proliferacije.

Sa druge strane, Turska je svoju raniju naklonost ka Zapadu i Evropskoj uniji zamenila težnjama da postane regionalna sila. Stoga, „Iranci na Tursku gledaju kao na svog ekonomski i vojno nadmoćnijeg rivala u sopstvenom dvorištu“ (Maršal, 2019, str. 191). Svoju meku moć, Turska projektuje u okolnim zemljama, a kada je potrebno, ne okleva ni tvrdu da upotrebi. I pored saradnje sa Rusijom, Turska „veruje da je njen glavni adut to što je glavni čuvar južnog krila NATO, ali i to što se na njenoj teritoriji nalazi američka vazдушna baza Indžirlik, kopnena baza NATO Izmir i radarska stanica Kuredžil u unutrašnjosti zemlje“ (Maršal, 2022, str. 227). Poslednjih godina, aktuelna je doktrina Plave domovine (*Mavi Vatan*), a koju su razvili turski

admirali. Prema navedenoj doktrini, Turska ima suverena prava nad širokim morskim prostorima u Egejskom moru, Istočnom Mediteranu i Crnom moru, te „definiše i sredstvo za to: prostranu ekskluzivnu ekonomsku zonu (EEZ) koja treba da postane Plava domovina. Ova strateška vizija počiva na vojnoj logici, koja ne isključuje upotrebu sile kako bi se nametnuli njeni stavovi“ (Denizeau, 2021, p. 13). Doktrina se posebno intenzivirala u kontekstu sporova sa Grčkom i Republikom Kipar oko razgraničenja epikontinentalnog pojasa i ekskluzivnih ekonomskih zona, naročito nakon otkrića značajnih nalazišta prirodnog gasa u Istočnom Mediteranu (Gingeras, 2020). Grčka i Kipar se pozivaju na Konvenciju o pravu mora (*United Nations Convention on the Law of the Sea*) po kojoj svaka država ima ekskluzivna ekonomska prava na naftu i gas u vodama do 370 kilometara od svoje obale, osim u slučaju da je navedeno u sukobu sa granicama druge države (Maršal, 2019). Sa druge strane, Turska nije ratifikovala ovu konvenciju. Tokom 2021. godine sprovedena je pomorska vežba „Mavi Vatan 2021“ kojom je Turska pokazala, da „mornarica, uz podršku kopnenih i, pre svega, vazdušnih snaga, mora biti mač kojim Turska može ozbiljno da brani svoje teritorijalne ambicije“ (Denizeau, 2021, p. 26). Time, navedena doktrina je omogućila da se pomorska moć poveže sa energetsom bezbednošću, a što se sve uklapa u težnju Turske da postane regionalna sila.

I pored svih izazova sa kojima se Ugovor o neširenju nuklearnog oružja suočio, postoji grupa autora koja insistira na njegovoj važnosti prilikom sprečavanja nuklearne proliferacije. Li i Naht (*Lee & Nacht*) analiziraju savremene izazove sa kojima se Ugovor o neširenju nuklearnog oružja suočava, kao i slučajeve država koje nisu prihvatile njegove odredbe. Ovi autori zaključuju da, i pored pojedinih slabosti, Ugovor ostaje temelj međunarodne nuklearne bezbednosti i ključni mehanizam za sprečavanje nuklearne proliferacije, te nude preporuke za unapređenje ovog režima (2020, pp. 112-114). Pojedini autori su razmatrali odluku o neograničenom produženju Ugovora o neširenju nuklearnog oružja. U tom pravcu, Pol (*Paul*) zaključuje da je ovakav postupak učvrstio globalni okvir za neširenje nuklearnog oružja, te je ujedno predstavljao i pobedu međunarodne zajednice u borbi protiv nuklearne proliferacije (1998, p. 59). Slično tome, Pilat i Nakhle (*Pilat & Nakhleh*) u ovom potezu vide signal institucionalne zrelosti režima, ali istovremeno i upozoravaju na nove promene u međunarodnom okruženju koje imaju potencijal da utiču na njegovu efikasnost u sprečavanju nuklearne proliferacije (1998, p. 49). Analizirajući Ugovor o neširenju nuklearnog oružja, pojedini autori se zalažu za reforme koje bi doprinele učvršćivanju postojećeg nuklearnog poretka. Shodno tome, Tanenvald (*Tannenwald*) brani legitimnost režima koji je uspostavljen Ugovorom, te poziva na njihovo dalje osnaživanje (2018). Nešto oštrij stav zauzima Goldšmit

(*Goldschmidt*) koji analizira slučajeve Severne Koreje i Irana, te upozorava na situacije u kojima države krše obaveze, ali ne snose posledice. Po njemu, neophodne su reforme kako bi se očuvao kredibilitet režima koji je uspostavljen Ugovorom o neširenju nuklearnog oružja. Autor zauzima podržavajući stav prema jačanju institucionalnog i pravnog okvira, posebno kroz veće angažovanje Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija u slučajevima nepoštovanja obaveza preduzetih na osnovu Ugovora (2006, p. 309). Navedene perspektive brane postojeći poredak i stavljaju naglasak na reforme koje bi za cilj imale jačanje i osnaživanje režima. Koliko je to danas u praksi moguće, posebno pored činjenice da Zapad primenjuje dvostruke standarde, kao i činjenice da je sve veći broj država koje bi u budućnosti mogle da iskažu nuklearne ambicije, ostaje neizvesno.

3. TEORIJSKO ODREĐENJE PREDMETA ISTRAŽIVANJA

U periodu trajanja Hladnog rata u studijama bezbednosti bila je dominantna realistička škola, a vojnoj moći se pridavao najveći značaj u međunarodnim odnosima. Tek krajem dvadesetog veka, uviđa se relevantnost kritičke škole. Kako realizam i liberalizam nisu uspeali da predvide završetak Hladnog rata, kritički pravci sve više dobijaju na značaju (Ejdus, 2017). Iz ugla kritičke škole, „sve teorije koje su dominirale u društvenim naukama predstavljaju instrument političke moći“ (Lakić, 2014, str. 272). Kritička teorija podrazumeva da se analizi bezbednosti pristupa diskurzivno odnosno da se ispituje način na koji su bezbednosni problemi konstruisani kroz jezik, diskurse i narative. Postkolonijalizam predstavlja jedan od pravaca kritičke škole, dok „prefiks „post“ ne označava period nakon kolonijalne epohe, već pre označava posledice te epohe u oblikovanju sveta koji je naš“ (Seth, 2011, p. 174). Postkolonijalni pristup predstavlja kritiku, ali istovremeno i nadogradnju kritičke škole, te teži da proširi predmet analize na zemlje Trećeg sveta i uključi iskustva postkolonijalnih država u analizu globalnih bezbednosnih narativa. Ovaj pristup „često polazi upravo od prepoznavanja zapadnocentričnog karaktera mejnstrim međunarodnih odnosa, tvrdeći da su tumačenja međunarodnih zbivanja u ovoj disciplini duboko ukorenjena u zapadnim iskustvima i diskurzivnim praksama“ (Abrahamsen, 2007, p. 111). Danas se istraživači postkolonijalnih studija „dominantno bave proučavanjem kulturoloških, rodni i religijskih različitosti pokušavajući da ukažu na to kako je postkolonijalna Drugost jednako validan sistem vrednosti i jednako važan akter za različitim pregovaračkim stolovima na međunarodnoj sceni“ (Jovanović, 2017, str. 323). Postkolonijalna Drugost pruža mogućnosti za sagledavanje savremenih nuklearnih odnosa. U tome se upravo i kriju razlozi koji su se nalazili iza odluke

Indije da razvije nuklearno oružje sedamdesetih godina prošlog veka. Stoga, čini se da postkolonijalni pravac nudi donekle drugačiji, a moglo bi se reći i inkluzivniji pogled na savremene međunarodne odnose od tradicionalnih (*mainstream*) pristupa.

Postkolonijalna tradicija svoje korene ima u Saidovim, Fanonovim i Spivakovim radovima, te se od filozofije kasnije prenela i na druge društvene discipline (Ejdus, 2017, str. 100). Termin postkolonijalizam je „nastao iz potrebe da se proučava književnost onih zemalja koje su stekle slobodu nakon što su iskusile kolonijalnu vlast. U pravom smislu, postkolonijalna književnost potekla je iz utrobe „kolonijalizma“. Stoga je postkolonijalizam legitimno dete nelegitimnog roditelja“ (Arora, 2020, str. 49). Barkavi i Lafi (*Barkawi & Laffey*) kritikuju dominantne pristupe koji ignorišu globalnu nejednakost i pozivaju na dekonstrukciju postojećih narativa o bezbednosti koji često zanemaruju kolonijalno nasleđe i rasne hijerarhije (2006, pp. 343-344). Razlikujući postkolonijalni pravac od drugih kritičkih pristupa, Bisvas ukazuje na isključenje zemalja globalnog juga iz tradicionalnih bezbednosnih narativa i nudi teorijsku osnovu za prepoznavanje kolonijalnog nasleđa u savremenim bezbednosnim politikama (2013). Kritikujući dominantni diskurs o nuklearnom oružju, Kerol Kon (*Carol Cohn*) otkriva kako jezik i različite metafore oblikuju način na koji se razmišlja o nuklearnoj politici i nuklearnom oružju (1987). Koristeći pojam „lukave učtivosti“ (*sly civility*) jednog od najpoznatijih teoretičara postkolonijalnih studija za analizu nuklearnog poretka, Matur (*Mathur*) dolazi do zaključka da nuklearne sile formalno pokazuju spremnost za saradnju i jednakost u nuklearnom poretku, dok zapravo zadržavaju privilegije i doprinose održavanju postojeće hijerarhije. Takva retorika prikriva nameru očuvanja postojećeg stanja, dok se istovremeno stvara osećaj institucionalizovanog poniženja kod onih koji su isključeni iz kruga nuklearnih sila. Ovaj pristup ne doprinosi istinskoj ravnopravnosti, već podstiče otpor i produbljuje tenzije u savremenim nuklearnim odnosima (2016, p. 14).

Spajajući orijentalističku matricu sa aktuelnim nuklearnim odnosima, Gasterson (1999) uvodi koncept nuklearnog orijentalizma u akademski prostor. Ovaj autor razotkriva ideološke i kulturne dimenzije zapadne nuklearne politike naglašavajući da nuklearna moć predstavlja konstrukt nuklearnih sila. Time, direktna posledica nuklearnog orijentalizma jeste distinkcija između dve kategorije u pitanjima nuklearne proliferacije – adekvatnog Zapada i neadekvatnog Orijenta. Bisvas (2001) uvodi pojam nuklearnog aparthejda kao analitičkog okvira za sagledavanje rasnih i kolonijalnih obrazaca u međunarodnom nuklearnom poretku. Nešto kasnije, ova autorka ukazuje na razvoj i značaj postkolonijalizma kao kritičkog pristupa u polju međunarodnih odnosa i studija bezbednosti. Po njoj, ograničenja dosadašnjih dominantnih

teorija bezbednosti ogledaju se u ignorisanju iskustava i perspektiva postkolonijalnih društava. Sa druge strane, postkolonijalni pristup ističe važnost istorijskog konteksta kolonijalizma, imperijalizma i njihovih efekata na današnje bezbednosne politike država (Biswas, 2013, p. 96). Za nju, nuklearna želja predstavlja metaforu za težnju postkolonijalnih zemalja ka priznanju i nuklearnoj suverenosti, a koja im ostaje uskraćena kroz orijentalistički diskurs koji Zapad primenjuje kako bi opravdao sopstvenu hegemoniju (Biswas, 2014). Drugim rečima, vrata Nuklearnog kluba su zatvorena 1968. godine, a državama koje su nakon toga razvile nuklearno oružje, Zapad osporava legitimitet. Time se, na primer, Indija, Pakistan i Severna Koreja predstavljaju kao „odmetnute“ države koje se nisu pridržavale pravila igre čime se svrstavaju u kategoriju nuklearnog Drugog. Analizirajući međunarodne pregovore u vezi iranskog nuklearnog programa, autorka ukazuje na distinkciju između Irana, kao iracionalnog i neodgovornog, i međunarodne zajednice, kao racionalne i odgovorne (Biswas, 2018). Biswas koristi orijentalizam kao ključni alat u okviru postkolonijalnog pristupa, a njen stav je jasno kritički sa ciljem transformacije međunarodnog bezbednosnog diskursa. Na značaj postkolonijalnog pristupa u studijama bezbednosti ukazali su i Barkavi i Lafi po kojima studije bezbednosti kao akademska disciplina zanemaruju ulogu kolonijalizma i imperijalnih odnosa. Oni ističu da tradicionalne teorije, kakve su realizam i liberalizam, tretiraju međunarodnu politiku kao apstraktan prostor suverenih država, te ignorišu činjenicu da su mnoge države bile kolonije (2006, pp. 344-349).

Urvin (2016) se oslanja na postkolonijalne i feminističke uvide kako bi razotkrila ideološke osnove globalnog nuklearnog poretka, uključujući i orijentalističke predstave o nuklearnom Drugom. Kritika nuklearnog orijentalizma došla je i od Krejga (2010) koji je razmatrao orijentalističku konstrukciju islamske pretnje ukazujući na to da je nuklearna proliferacija u muslimanskim zemljama percipirana kroz prizmu rasnih, verskih i civilizacijskih stereotipa. Kako Mojsi zapaža – dok je za Zapad karakterističan strah, dominantna emocija u arapsko-islamskom svetu jeste poniženje (2012, str. 146). Kada su u pitanju odnosi Irana i Izraela, pojedini autori su kritički preispitali izraelski nuklearni orijentalizam ili način na koji se Iran orijentalizuje u izraelskoj javnosti (Ram, 2008; Castelli, 2025). Kritičkom analizom konteksta i pozadine usvajanja civilnog nuklearnog programa između Sjedinjenih Američkih Država i Indije, Bartval-Data (2021) pokazuje da je Indija prikazana kao demokratska, odgovorna i (donekle) kompatibilna odnosno kao dovoljno slični Drugi. Slično tome, Das ukazuje da su i nakon usvajanja Sporazuma 123 i prikaza Indije kao odgovornog nuklearnog aktera, orijentalistički obrasci u američko-indijskim odnosima opstali, samo u sofisticiranijoj

formi (2012; 2017). Ova autorka eksplicitno koristi Saidovu teoriju orijentalizma i ukazuje na trajne kolonijalne obrasce u savremenim nuklearnim odnosima. Ovakav postupak čini se da rezultuje davanjem legitimiteta saradnji van režima koji je uspostavljen Ugovorom o neširenju nuklearnog oružja. Još jednom, Zapad primenjuje dvostruke standardima u odnosima prema državama koje se nalaze van Nuklearnog kluba. Šivani (*Shivani*) tvrdi da mnogi priznati pisci iz Indije, koji pišu za zapadnu publiku, učestvuju u „novom orijentalizmu“ jer reprodukuju slike o Indiji koje potvrđuju zapadne predrasude. Kritički stav je iznet ne samo prema klasičnom orijentalizmu, već i prema njegovim novim oblicima u savremenoj književnosti (2006).

Kroz detaljnu analizu diskursa i narativa u britanskoj seriji *Vigil, Fo (Faux)* pokazuje na koji način se mogu razotkriti i dovesti u pitanje dominantne percepcije o nuklearnim pitanjima. Autorka ukazuje na važnost vizualne i popularne kulture u oblikovanju načina na koji države zamišljaju nuklearne pretnje i zaključuje da popularna kultura nije samo pasivni prikaz stvarnosti, već aktivni učesnik u proizvodnji značenja (2024, p. 1002). Na sličan način, Šim (*Shim*) razvija metodološki okvir za analizu uticaja vizuelnih prikaza (svakodnevnih fotografija i satelitskih snimaka) u izgradnji narativa o Severnoj Koreji. Po njemu, prikazi ove izolovane države u zapadnim medijima se ne tumače neutralno, već oblikuju bezbednosne narative i potvrđuju određene stereotipe koji se godinama unazad plasiraju (2014). Na sličan način, Gabrijel Hekt uvodi pojam nukleariteta (*nuclearity*) kako bi objasnila kako stvari, mesta ili pojave stižu i gube epitet nuklearnih. Po njoj, ovaj koncept je političko-diskurzivna kategorija koja je oblikovana pod uticajem ekonomskih i kolonijalnih odnosa (2010, p. 3). Kritikujući realistički pristup u studijama bezbednosti i pokušavajući da objasni razloge zbog kojih se države odlučuju da razvijaju nuklearno oružje, Sagan (*Sagan*) pruža tri argumenta. Prvi razlog za razvijanje nuklearnog oružja predstavlja bezbednost tj. želja da se odgovori na spoljnu pretnju. Drugi razlog se može naći u unutrašnjoj politici određene države. I poslednji, treći, odnosi se na međunarodne norme odnosno činjenicu da li države deluju u (ne)skladu sa njima, kao i razloge koji se nalaze u pozadini takvog ponašanja (1996, pp. 57-84). U sličnom pravcu, Rivera (*Rivera*) pokazuje kako čast (*honor*) utiče na unutrašnju političku borbu koja oblikuje stavove u vezi nuklearnog programa Irana. Ovaj autor tvrdi da su ugled unutar zemlje i međunarodni položaj Irana neraskidivo povezani odnosno da ono kako svet vidi Iran odražava se i na status političke elite kod kuće (2016, p. 15). Ova grupa radova je posebno značajna jer ukazuje na značaj postkolonijalnog pristupa prilikom proučavanja savremenih nuklearnih odnosa. S tim u vezi, ovakav pristup otvara prostor za analizu jezika, različitih narativa i vizuelnih prikaza i pokazuje kako oni oblikuju percepciju pretnje u globalnom nuklearnom

poretku. Stoga, u nastavku se nalazi tabelarni prikaz ključnih koncepata i objašnjenje kako se oni međusobno dopunjuju:

Kritičke teorije	Opšta paradigma u društvenim naukama
Postkolonijalizam	Specifičan pravac unutar kritičke teorije
Orijentalizam	Diskurs (Zapada o Istoku); istovremeno i: koncept, kritička analitička metoda unutar postkolonijalizma, kritička analiza narativa o istoku
Nuklearni orijentalizam	Diskurs (Zapada o „nuklearno odmetnutom“ Istoku); istovremeno i kritička analiza narativa o nuklearnim državama

4. CILJEVI ISTRAŽIVANJA

Naučni cilj, formulisan na osnovu predmeta istraživanja, predstavlja inoviranje naučnog saznanja u vezi uticaja nuklearnog orijentalizma na savremene nuklearne odnose među državama i u uspostavljenju dihotomiju između država koje pripadaju tzv. Nuklearnom klubu i država koje se u dominantnom diskursu konstruišu kao „odmetnuti Istok“. Istraživanje je usmereno na analizu načina na koji su određene države predstavljane u diskursima o nuklearnoj bezbednosti kao „iracionalne“, „opasne“, „odmetnute“, te nesposobne za posedovanje nuklearnog oružja. Ujedno, istraživanje ima za cilj da ispita kakve su posledice ovakvih narativa po međunarodnu bezbednost. Režim neširenja nuklearnog oružja, formiran Ugovorom o neširenju nuklearnog oružja, nije sprečio nuklearnu proliferaciju već samo zatvorio vrata Nuklearnog kluba. Rezultat je sledeći – ako niste njegov deo (ili počasni član), nemate legitimitet. I pored osude međunarodne zajednice, Indija i Pakistan nikad nisu prihvatile navedeni Ugovor. Sa druge strane, kada je Izrael u pitanju, postoji prećutna saglasnost od strane Zapada na nuklearnu netrasparetnost koja je karakteristična za ovu državu. I pored nuklearne krize iz devedesetih godina, Severna Koreja ipak obustavlja primenu Ugovora i sprovodi prve nuklearne testove početkom dvadeset i prvog veka. Za sada, Iran ostaje pod uspostavljenim režimom, ali u trenutku kada su se javile sumnje u visoku latentnost ove države, reakcija Zapada nije izostala. U slučaju da Iran razvije nuklearno oružje, izvesno je da to može rezultovati trkom u naoružanju u regionu Bliskog istoka pri čemu ostatak pod nuklearnim kišobranom

Sjedinjenih Američkih Država ne bi bio opcija. Samim tim, istraživanje će pružiti analizu načina na koji predstave i diskursi o nuklearnom Drugom utiču na politiku sprečavanja nuklearne proliferacije; kakve su sličnosti i razlike u tretmanu država koje neretko označavaju kako „odmetnuti Orijent“ tj. država koje se nalaze van sistema koji je uspostavljen Ugovorom o neširenju nuklearnog oružja; kao i kakve su posledice takvih diskursa po globalni nuklearni poredak i međunarodnu bezbednost. Stoga, naučni ciljevi su sledeći:

- Analiza koncepta nuklearnog orijentalizma iz ugla kritičke škole i postkolonijalog pravca;
- Razmatranje kategorije nuklearnog Drugog i distinkcije koja se povlači između Zapada i „Odmetnutog Istoka“;
- Identifikacija dvostrukih standarda u odnosima Zapada sa državama koje imaju nuklearne ambicije;
- Analiza položaja zemalja koje se klasifikuju kao latentne nuklearne sile tj. država koje imaju potencijal da razviju nuklearno oružje, ali ostaju deo režima neširenja.

Društveni cilj istraživanja ogleda se analizi načina na koji se u okviru režima neširenja nuklearnog oružja formiraju predstave o „racionalnim“ i „iracionalnim“ državama. Ako se država svrsta u kategoriju nuklearnog Drugog (na osnovu bilo kog kriterijuma), može se desiti da joj bude uskraćen pristup savremenim tehnologijama, kao i onemogućeni pojedini vidovi međunarodne saradnje ili bezbednosnih aranžmana. Linija distinkcije koja se povlači između Zapada i Istoka ostaje relevantna i danas, a u uslovima sprečavanja nuklearne proliferacije, Drugi dobija epitet nuklearnog. Iako su vrata Nuklearnog kluba zatvorena, danas svet ima više od pet nuklearnih sila. Sve one imaju oružje, ali ne i legitimitet. Zapad ih orijentalizuje istovremeno ukazujući na činjenicu da nisu sposobne za posedovanje nuklearnog oružja. U tom pravcu, istraživanje teži da doprinese razumevanju ovog (nejednakog) odnosa i ukaže na ograničenja režima neširenja i mogući pravac reformi u pravcu njegovog osnaživanja. Takođe, istraživanje može da posluži donosiocima odluka u spoljnoj i bezbednosnoj politici za razumevanje načina na koji je konstituisan sam režim neširenja; kako on selektivno tretira (targetira) države sa latentnim nuklearnim kapacitetima; te koji se faktori nalaze u pozadini odluke određene zemlje da se nuklearno naoruža. Samim tim, ponudiće se i odgovor i na pitanje – zašto države koje imaju status latentnih nuklearnih sila ostaju pod okriljem režima o neširenju nuklearnog oružja i ne teže razvoju nuklearnog oružja. Zahvaljujući svojoj multidisciplinarnoj prirodi, istraživanje ima potencijal da doprinese domaćoj akademskoj literaturi povezivanjem

postkolonijalne teorije, međunarodnih odnosa, studija bezbednosti i međunarodnog prava u oblasti koja je u nacionalnom naučnom prostoru do sada nedovoljno obrađena. Stoga, društveni ciljevi su sledeći:

- Ukazivanje na slabosti režima neširenja nuklearnog oružja, kao i mogući pravci reformi;
- Unapređenje javne i akademske debate o legitimnosti i pravičnosti režima neširenja nuklearnog oružja;
- Podsticanje inkluzivnije perspektive u savremenim nuklearnim odnosima.

5. HIPOTETIČKI OKVIR

Na osnovu formulisanog cilja istraživanja koji se ogleda u analizi uticaja nuklearnog orijentalizma na savremene nuklearne odnose među državama i dihotomiji koja se povlači između dve kategorije – Nuklearnog kluba i odmetnutog Istoka, formulisano je sledeća **opšta hipoteza**:

Režim neširenja nuklearnog oružja uspostavlja poredak koji počiva na nuklearnom orijentalizmu čime se povlači razlika među državama na sledeće dve kategorije – one koje imaju pravo (a time i legitimitet) da poseduju nuklearno oružje i one koje su razvile nuklearno oružje nakon 1968. godine, ali nemaju status legitimnih nuklearnih aktera.

Indikatori za ovako formulisanu opštu hipotezu su:

- a) pravna legitimacija i status država odnosno broj i sastav država koje imaju ili nemaju status legitimnih nuklearnih aktera (prema međunarodnim sporazumima);
- b) pristup međunarodnim sporazumima (broj država koje su ratifikovale ili odustale od Ugovora o neširenju nuklearnog oružja);
- c) diskurs i retorika u međunarodnim forumima (pojedinačne izjave i odluke u Ujedinjenim nacijama, Međunarodnoj agenciji za atomsku energiju i drugim međunarodnim telima koje ističu razlike ili ih negiraju);
- d) odnos prema državama bez nuklearnog oružja (broj i sadržaj sankcija, zabrana ili privilegija koje se odnose na različite kategorije država);
- e) pristupi i prakse u međunarodnim instrumentima nadzora (nivo kontrole i inspekcija primenjenih na različite kategorije država).

Na osnovu ovako postavljene opšte hipoteze i u skladu sa prethodno definisanim predmetom i ciljevima istraživanja, izvedena je sledeća **posebna hipoteza**:

Zahvaljujući nuklearnom orijentalizmu, na međunarodnom planu postoji nejednak tretman latentnih nuklearnih sila, te se samo određene države označavaju kao opasne, problematične i iracionalne.

Indikatori za ovako formulisanu posebnu hipotezu su:

- a) medijski i politički diskurs (analiza retorike u medijima, izjavama zvaničnika i međunarodnih autoriteta o određenim državama);
- b) sankcije i mere (broj i vrsta sankcija ili mera usmerenih prema državama koje su razvile nuklearno oružje nakon 1968. godine);
- c) klasifikacija država u međunarodnim izvještajima (kategorije koje im se pridaju (npr. “opasne”, “problematične”, “iracionalne”));
- d) učešće u međunarodnim forumima (učesće i tretman država u okviru međunarodnih organizacija, s fokusom na diskusije o pretnjama ili opasnosti);
- e) prakse nadzora i inspekcija; razgovori i politike o kontroli oružja.

Pojedinačna hipoteza broj jedan:

Države koje su nakon 1968. godine razvile nuklearno oružje, a koje nisu legitimni članovi Nuklearnog kluba, predstavljale su se u međunarodnom političkom i bezbednosnom diskursu kao opasne, iracionalne, odmetnute, te potencijalno neodgovorne da se nuklearno oružje nađe u njihovih rukama.

Indikatori za ovako formulisanu pojedinačnu hipotezu su:

- a) diskurs i retorika u međunarodnim forumima (pojedinačne izjave i odluke u Ujedinjenim nacijama, Međunarodnoj agenciji za atomsku energiju i drugim međunarodnim telima);
- b) odnos prema državama bez nuklearnog oružja (broj i sadržaj sankcija, zabrana ili privilegija);
- c) medijski i politički diskurs (analiza retorike u medijima, izjavama zvaničnika i međunarodnih autoriteta o određenim državama).

Pojedinačna hipoteza broj dva:

Kada je u pitanju nuklearna proliferacija, postoje dvostruki standardi u odnosu i pristupu prema zemalja koje nisu prihvatile odredbe Ugovora o neširenju nuklearnog oružja.

Indikatori za ovako formulisanu pojedinačnu hipotezu su:

- a) pristup međunarodnim sporazumima (broj država koje su ratifikovale ili odustale od Ugovora o neširenju nuklearnog oružja);
- b) medijski i politički diskurs (analiza retorike u medijima i izjavama zvaničnika);
- c) sankcije i mere (broj i vrsta sankcija ili mera usmerenih prema državama koje su razvile nuklearno oružje nakon 1968. godine);
- d) učešće u međunarodnim forumima (učesće i tretman država u okviru međunarodnih organizacija, s fokusom na diskusije o pretnjama ili opasnosti).

6. METODOLOŠKI OKVIR

Istraživanje će biti sprovedeno kao kvalitativna studija, sa višestrukim studijama slučaja („*multiple case study*“). Ističući značaj kvalitativnog pristupa, autorka Đurić navodi kako je on „usmeren na proučavanje načina na koji se društveni svet interpretira, razume, doživljava i proizvodi“ (2013, str. 25). Dok je metod pojedinačne studije slučaja („*single case study*“) usmeren na jedan izabrani slučaj, metod višestruke studije slučaja obuhvata više slučajeva radi upoređivanja obrazaca među njima. Ovi istraživači „ispituju svaki slučaj očekujući da otkriju nove i neobične interakcije, događaje, objašnjenja, tumačenja i uzročno-posledične veze“ (Hays, 2004, pp. 218-219). U akademskoj literaturi mnogi autori navode prednosti korišćenja višestruke studije slučaja, a oni su uglavnom odnose na mogućnost analize podataka unutar različitih pojedinačnih konteksta čime se dobija prilika uočavanja sličnosti i razlika među njima (Gustafsson, 2017). Istraživanje će time biti fokusirano na više država – Indiju koja je tokom sedamdesetih godina prošlog veka razvila nuklearno oružje (kao prva država koja se nije pridržavala režima neširenja nuklearnog oružja; Pakistan koji već devedesetih ispunjava svoje nuklearne ambicije; Severnu Koreju (koja je još tokom devedesetih godina otežavala Međunarodnoj agenciji za atomsku energiju da sprovodi inspekcijski nadzor, da bi nešto kasnije uspešno sprovela prve nuklearne probe); Iran (koji je označava kao visoko latentna nuklearna sila koja upravo zbog svoje latentnosti izaziva zabrinutosti međunarodne zajednice); te Izrael (koji nikada nije prihvatio odredbe Ugovora o neširenju nuklearnog oružja, a njegova politika nuklearne netransparentnosti ima prećutnu podršku Zapada).

Takođe, istraživanje će, u početnim fazama, biti eksplorativno i deskriptivno kako bi se prikupili relevantni podaci o konceptu nuklearnog orijentalizma, njegovim manifestacijama u odnosima među državama, kao i njegovim (in)direktnim posledicama po međunarodnu bezbednost. Kasnije, karakter istraživanja će biti eksplikativan jer suština nije samo da se opiše kako se države van sistema koji je uspostavljen Ugovorom o neširenju nuklearnog oružja tretiraju, već da se objasni kako i zašto dolazi do formiranja takvih narativa. Sve one počivaju na retorici o odmetnutom Istoku, nestabilnim, nerazvijenim, te nesposobnim zemljama. Distinkcija koja se povlači između Nuklearnog kluba i onih zemalja koje su nakon 1968. godine razvile nuklearno oružje rezultuje hijerarhijom i asimetričnim odnosima moći. U takvom odnosu, druga grupa zemalja (Indija, Pakistan, Severna Koreja) nema mogućnost da stekne legitimitet i svoj status i položaj izjednače sa državama Nuklearnog kluba. Ali dok su se navedene zemlje našle na „meti“ Zapada jer se nisu ponašale u skladu sa očekivanjima koja su nametnuta Ugovorom o neširenju nuklearnog oružja, politika Izraela dobila je implicitnu saglasnost. Zahvaljujući navedenim višestrukim studijama slučaja, istraživanje teži da ukaže na dvostruke standarde koje Zapad koristi u pitanjima nuklearne proliferacije. Takođe, visoka nuklearna latencija pojedinih zemalja je prihvatljivija za Zapad od visoke nuklearne latencije Irana.

Prevashodno, sam tekst Ugovora o neširenju nuklearnog oružja je status „nuklearnih država“ dodelio državama koje su do 1968. godine u svom posedu imale nuklearno oružje, a svim ostalim zemlja ostavio je mogućnost upotrebe energije u miroljubive svrhe. Tekstom Ugovora napravljena je jasna distinkcija između dve grupe zemalja – nuklearnih (*nuclear-weapon state*) i nenuklearnih (*non-nuclear-weapon state*). Član dva Ugovora navodi sledeće: „svaka država potpisnica Ugovora koja ne poseduje nuklearno oružje obavezuje se da: neće primiti prenos, ni od kog prenosioca, nuklearnog oružja ili drugih nuklearnih eksplozivnih naprava, niti kontrolu nad takvim oružjem ili napravama, bilo neposredno ili posredno; neće proizvoditi niti na drugi način sticati nuklearno oružje ili druge nuklearne eksplozivne naprave; neće tražiti niti primati bilo kakvu pomoć u proizvodnji nuklearnog oružja ili drugih nuklearnih eksplozivnih naprava“ (1968). Time, povučena je jasna distinkcija između Nuklearnog kluba i drugih zemalja koje su se, prihvatajući odredbe Ugovora, odrekle prava da razvijaju nuklearno oružje. Takođe, Ugovor o zabrani nuklearnog oružja ukazuje na klimu koja vlada u međunarodnoj zajednici u pitanjima nuklearne proliferacije. Države sa nuklearnim oružjem nisu prihvatile odredbe ovog Ugovora čime se ukazuje na izostanak namere da odustanu od svojih nuklearnih programa. Tekst Ugovora nije prihvatio ni Nuklearni klub, a ni zemlje koje su

kasnijih godina razvile nuklearno oružje. Slično, Ugovor o sveobuhvatnoj zabrani nuklearnih proba (*Comprehensive Nuclear Test Ban Treaty*) određene zemlje nisu prihvatile. Sa druge strane, neke države su prihvatile, ali nisu ratifikovale tekst Ugovora. Ovaj Ugovor, i pored ogromnog broja potpisnica, još uvek nije stupio na snagu. Ipak, ovakvim stanjem stvari još jednom se potvrđuje da zemlje sa nuklearnim oružjem, još uvek nisu spremne da ga se odreknu.

Dalje, različiti izveštaji Međunarodne agencije za atomsku energiju, koja je zadužena za nadzor država u ovoj oblasti, jesu značajan pokazatelj toga da li država postupa u skladu sa svojim obavezama. Takođe, učestalost nadzora i inspeksijskih kontrola koje sprovodi Međunarodna agencija za atomsku energiju u različitim zemljama su relevantni time što ukazuju na stepen zabrinutosti u vezi nuklearne proliferacije, a koja postoji s obzirom na latentni status pojedinih država. Time, ukazaće se zašto se objekti dvostruke namene negde tretiraju kao pretnja, a negde ne. Odnos sa Agencijom, kao i pristajanje na kontrole predstavlja bitan pokazatelj stava država u pitanjima nuklearne proliferacije. Tokom devedesetih godina prošlog veka, Severna Koreja nije pristajala na kontrole, te odbijala saradnju. Kriza je tih godina uspešno prevaziđena, a samo par godina kasnije ova zemlja uspešno sprovodi prvi nuklearni test. U tom pravcu, važni su godišnji izveštaji (*Safeguards Implementation Report*) Agencije koji sadrže podatke o broju inspekcija, dužini njihovog trajanja, te vrsti primenjenih mera. Ujedno, države zaključuju sa Međunarodnom agencijom za atomsku energiju Sporazum o sveobuhvatnim zaštitnim merama (*Comprehensive Safeguards Agreement*), na osnovu kog se sprovode kontrole. One su uglavnom najavljene i ograničenog dometa. Ipak, bitan indikator jeste da li je država prihvatila i Dodatni protokol (*Additional Protocol*) u okviru ovog režima, na osnovu kog Agencija može da sprovodi nenajavljene kontrole znatno šireg obima. Time, ukazuje se stepen transparentnosti određene države. U slučaju da je on na visokom nivou, čini se da država nema šta da krije. Suprotnom, javlja se sumnja u to da li se nuklearna energija koristi isključivo u miroljubive svrhe.

Ujedno, različite rezolucije Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija ukazuju koje zemlje su svojevremeno bile označene kao problematične, te podvrgnute različitim vidovima sankcija. Zanimljiva je činjenica da svih pet zemalja Nuklearnog kluba, ujedno jesu i stalne članice Saveta bezbednosti. Kao odgovor na nuklearne testove Indije i Pakistana iz devedesetih godina, Savet bezbednosti usvaja rezoluciju 1172 koja predstavlja direktnu osudu ovakvih postupaka. Po tekstu ovog dokumenta, Savet bezbednosti „zahteva od Indije i Pakistana da se uzdrže od daljih nuklearnih testova i u tom kontekstu poziva sve države da ne izvode nijednu nuklearnu eksploziju ili bilo koju drugu nuklearnu detonaciju u skladu sa odredbama Ugovora o

sveobuhvatnoj zabrani nuklearnih proba“ (1998). Slično, nakon prvih nuklearnih proba Severne Koreje, Savet bezbednosti usvaja rezoluciju 1718 koja predstavlja ne samo strogu osudu ovakvog postupka, već i osnov za uvođenje međunarodnih sankcija. Po tekstu rezolucije, Savet bezbednosti: „odlučuje da Demokratska Narodna Republika Koreja treba da odustane od svakog postojećeg oružja masovnog uništenja i programa balističkih raketa na potpun, proverljiv i nepovratan način“ (2006). Iste godine, usvojena je i Rezolucija 1696 povodom spornog nuklearnog programa Irana. Sumnja međunarodne zajednice da Iran obogaćuje uranijum u vojne svrhe izražena je u tekstu ovog dokumenta. Pored toga što poziva Iran da prestane da obogaćuje uranijum i sarađuje sa Međunarodnom agencijom za atomsku energiju, tekst Rezolucija navodi i sledeće: „u slučaju da Iran do određenog datuma nije ispunio ovu rezoluciju, tada će se preduzeti odgovarajuće mere u skladu sa Članom 41 iz Poglavlja VII Povelje Ujedinjenih nacija“ (2006). Svi ovi dokumenti ukazuju i na ton Nuklearnog kluba, koji je godinama čini se sve oštrij, u pitanjima nuklearne proliferacije. Takođe, brojne indikatore moguće je naći u zvaničnim saopštenjima i izjavama vojno-političkog vrha zemalja Nuklearnog kluba, a koje su tokom vremena bile usmerene na države koje su iskazale nuklearne ambicije. Cilj je ispitati kako se formira i održava narativ o odmetnutim, problematičnim, iracionalnim, nestabilnim i nepouzdanim zemljama koje takve epitete dobijaju zato što se ne pridržavaju režima koji je krojen po merama Zapada.

Kada je u pitanju vremenski okvir, istraživanje će obuhvatiti period od 1970. godine i stupanja na snagu Ugovora o neširenju nuklearnog oružja, pa sve do 2021. godine kada je stupio na snagu Ugovor o zabrani nuklearnog oružja, prvi međunarodni dokument koji apsolutno zabranjuje upotrebu nuklearnog oružja. Ovim međunarodnim instrumentom se, po prvi put u istoriji, nuklearno oružje klasifikuje kao „neprihvatljivo“, slično poput hemijskog oružja. I dok je Ugovor o neširenju nuklearnog oružja napravio razliku na dve kategorije država – pet nuklearnih sila koje imaju pravo (a time legitimitet) da poseduju nuklearno oružje i ostale zemlje kojima je ostavljena mogućnost upotrebe nuklearne energije u miroljubive svrhe, Ugovor o zabrani nuklearnog oružja pomera akcenat sa prava (legitimiteta) na apsolutnu zabranu posedovanja ovog oružja. Svih pet zemalja Nuklearnog kluba, a ni države koje su u narednim godinama razvile nuklearno oružje, ne žele da se odreknu svojih nuklearnih arsenala, te ignorišu ovaj Ugovor. Time, još jednom se ispoljavaju dvostruki standardi – nuklearne sile ne prihvataju Ugovor o zabrani nuklearnog oružja, ali očekuju da se sve ostale zemlje ponašaju u skladu sa Ugovorom o neširenju nuklearnog oružja i ne razvijaju ovu vrstu naoružanja.

Prostorno, istraživanje će obuhvatiti međunarodni nivo, uz poseban fokus na „odmetnute“ zemlje – Indiju, Pakistan, Severnu Koreju, Izrael i Iran.

Što se tiče prikupljanja podataka, istraživanje počivati na analizi različitih međunarodnih „instrumenata“ regulacije nuklearne proliferacije (Ugovor o neširenju nuklearnog oružja, različite rezolucije Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija, izveštaji Međunarodne agencije za atomsku energiju), akademskih i stručnih radova (monografije, naučni članci, doktorske teze), kao i medijskih narativa (izjave političkih lidera, tekstovi u različitim medijima o problematičnim i odmetnutim državama). Pored toga, tokom istraživanja mogu nastati i sistematizovani podaci u vidu različitih kategorizacija i tabela koji bi predstavljali rezultat analize i komparacije diskursa o državama koje su van Nuklearnog kluba. Osnovni metod za prikupljanje podataka biće analiza sadržaja relevantnih međunarodnih dokumenata, izveštaja međunarodnih organizacija i akademske literature. Pored toga, primenjivaće se diskurzivna analiza radi identifikovanja načina na koji međunarodna zajednica konstruiše i održava predstave o legitimnim (racionalnim) i nelegitimnim (iracionalnim) nuklearnim državama. Kroz analizu sadržaja biće identifikovani ključni pojmovi, obrasci i narativi koji oblikuju percepciju o odmetnutim državama, dok će diskurzivna analiza omogućiti dublje razumevanje načina na koji međunarodni akteri konstruišu pretnje u globalnom nuklearnom poretku. Ujedno, u istraživanju će biti korištena i analiza narativa koja će omogućiti identifikovanje dominantnih narativa i predstava koji se javljaju u diskursima o „nuklearnom Drugom“. Kako diskursi nikada ne postoje izolovano od šireg društvenog i političkog konteksta, već se oslanjaju na ranije narative, tako se, na primer, zahvaljujući širim narativima o Bliskom istoku kao „problematičnom regionu“ može ponuditi objašnjenje kako dolazi do toga da se Iran percipira kao nuklearna pretnja.

7. OPRAVDANOST I DRUŠTVENA RELEVANTNOST ISTRAŽIVANJA

Edvard Said je, koristeći koncept orijentalizma, ukazao na činjenicu da predstave o Orijentu nisu neutralne, već su ideološki konstruisane, te služe kako bi se opravdala kolonijalna dominacija (2008). I u kasnijim radovima, ovaj autor razrađuje i brani svoje osnovne pretpostavke pokušavajući da odgovori na kritike i dodatno pojasni ključne pojmove (1985). Upućene kritike i odgovor na njih predstavljale su svojevrsnu teorijsku debatu među autorima o glavnim teorijskim pretpostavkama koje je Said izneo u *Orijentalizmu*. Pojedine kritike bile su oštre, poput one koja je došla od Bernarda Luisa (1982). Ipak, druge su priznavale značaj Saidovih zapažanja istovremeno ukazujući na određene slabosti, ali i mesta na kojima postoji

moгуćnost za modifikaciju (Butz, 1995; Prakash, 1995). U svojoj narednoj knjizi *Kultura i imperijalizam*, koja predstavlja svojevrsan nastavak *Orijentalizma* iz 1978. godine, Said zastupao tezu da je kultura ključna za proizvodnju i održavanje imperijalizma (1994). Koncept orijentalizma i Saidove ideje su poslužile brojnim autorima kao osnovno polazište prilikom razvijanja sopstvenih teorijskih aparata. Godine koje su usledile donele su sa sobom nove poglede i ponovna razmatranja Saidovih tvrdnji. U tom pravcu, Teo pruža sistematski pregled razvoja koncepta orijentalizma počevši od Saida pa sve do kasnijih različitih teorijskih pristupa. Naglašavajući interdisciplinarnu prirodu orijentalizma, ova autorka ukazuje na različite načine na koje je pojam proširen, reinterpretiran i osporavan u poslednje tri decenije (2013). Slično, Šahadat kritički analizira Saidove ključne pojmove stavljajući fokus na to kako su oni konstruisani (2024). Njegov tekst je kritika i dopuna Saidovih tvrdnji, te pokazatelj da je potrebno ponovno definisanje ovih pojmova u savremenim teorijskim okvirima. S tim u vezi, koreni postkolonijalnog pravca, koji danas dobija sve više na značaju, svoje korene imaju u Saidovim radovima. Ovaj pravac je doneo drugačiji ugao posmatranja relacije koja postoji među zemljama pri čemu se akcenat stavlja na asimetrične odnose moći, a koji su rezultat kolonijalizma. Orijentalizam, kako ga danas tumače savremeni autori, prevazilazi prvobitne okvire i ukazuje na to da zapadna konstrukcija Drugog i dalje funkcioniše kao moćan instrument u oblikovanju savremenih međunarodnih odnosa (Todorova, 2006; Bakić-Hejden, 2006; Petrović, 2012).

Saidova teorija orijentalizma postala je polazna osnova za brojne autore koji su se bavili različitim oblicima ili varijacijama orijentalizma. Kada su u pitanju autori iz regiona, ovakva (orijentalistička) terminologija ulazi u upotrebu devedesetih godina prošlog veka. Nakon ratova na teritoriji bivše Jugoslavije, tokom 1997. godine, objavljena je knjiga Marije Todorove (*Мария Тодорова*) *Imaginary Balkan (Imagining the Balkans)*. U tom periodu, na globalnom planu ponovo postaje aktuelan pojam balkanizacije koji je uglavnom povezivan sa raspadom Jugoslavije i ratovima koji su usledili na ovom prostoru. U očima Zapada, Balkan je predstavljao nestabilno, nasilno, ruralno, zaostalo i necivilizovano područje. Istovremeno, „problematičan“ Balkan je predstavljao most između dva različita sveta, Istoka i Zapada. Todorova analizira sličnosti i razlike između orijentalizma i balkanizma i smatra da ova dva koncepta dele slične osobine, a to je konstrukcija Drugog. Ipak, Balkan nije apsolutno Drugi već Drugi Evrope (2006, str. 55). Balkan je na neki način unutrašnji Drugi čime je i opasniji. Za nju je Saidova teorija predstavljala inspiraciju koju je dalje nadograđivala što je rezultovalo uvođenjem sopstvenog teorijskog aparata. U periodu raspada Jugoslavije, nastala je i knjiga

Varijacije na temu "Balkana" (*Variations on the Theme "Balkans"*) Milice Bakić-Hejden (*Milica Bakic-Hayden*). Razmatrajući jugoslovenske sukobe i kritikujući nacionalizam, kao uzrok za njihovo izbijanje, autorka upozorava da su različite elite koristile orijentalističke narative kako bi opravdale vlastite političke ciljeve. Države koje su i same bile orijentalizovane, počele su da primenjuju iste obrasce na svoje susede. Svaka grupa je projektovala Orijent na onu grupu koja je bila istočnija ili slabije pozicionirana (2006, str. 54). Navedene autorke su otvorile prostor za sveobuhvatnije razumevanje načina na koji se orijentalistički narativi prilagođavaju lokalnim političkim i kulturni kontekstima.

Tek nakon radova navedene dve autorke, pojam orijentalizma ulazi postepeno i sporo u srpski akademski prostor dobijajući širi značaj, ali i konkretnu primenu u analizama odnosa Zapada prema Balkanu i postjugoslovenskim državama, islamu i Bliskom istoku. Kasnije, Tanja Petrović koristi orijentalističke i postkolonijalne uvide kako bi analizirala distinkciju koja se povlači između zemalja Evropske unije i bivših jugoslovenskih država. Autorka pokazuje kako su se, zarad pripadnosti Evropi, pojedine bivše jugoslovenske republike distancirale od svog istorijskog nasleđa u cilju pridruživanja Evropskoj uniji. Kada su postale deo Evrope, usvojile su isti pristup prema svojim susedima koji su nekada države Evropske Unije primenjivale u odnosima sa njima (2012, str. 99). Sa druge strane, oslanjajući se na aktuelne primere koji se ogledaju u migrantskoj krizi stanovništva sa Bliskog istoka ka zemljama Evropske unije, kao i sve većim strahom od terorističkih napada kojima su evropske zemlje izložene, Jovanović kao jednu od odlika Novog orijentalizma navodi „strah od islama kao militantne religije“ (2017, str. 326). Danas, u savremenim političkim i bezbednosnim diskursima sve je češća upotreba Hantingtonovih stavova o sukobu civilizacija kroz koje se promatra migrantska kriza, te je migrant je pretvoren u preovlađujućeg Drugog – „migranta muslimana, radikalnog islamistu i teroristu čije stupanje na tlo Evrope predstavlja permanentnu pretnju evropskom hrišćanskom identitetu i stilu života (pa i samom životu) evropskih starosjedelaca“ (Jovanović & Ajzenhamer, 2017, str. 247). Za Uniju, kao i stanovništvo njenih država članica, migranti predstavljaju bezbednosnu pretnju. Oni su uglavnom islamske veroispovesti, te su kulturno drugačiji od Evropljana. Danas, iako se za njih ne koristi izraz Orijentalci, evropsko stanovništvo ih doživljava kao inferiornije. Podele postoje i danas, bilo da se linija razlikovanja povlači između Evropske unije i država na njenim granicama, bilo da je u pitanju kategorizacija – evropsko stanovništvo i Drugi (uglavnom muslimani). Na svim tim relacijama, moguće je pronaći orijentalističke obrasce, te je odnos sa dominantnim Drugim uglavnom pun stereotipa, predrasuda i generalizovanih predstava. Posmatrajući orijentalizam

kao oblik kulturnog nasilja, Tepšić i Vukelić ukazuju na dugotrajnost identitetske podele na liniji Zapad-Istok, te varijacije orijentalizma uočavaju u različitim diskursima – kolonijalizma, antisemitizma, nacionalizma i humanitarizma (2019).

Tek krajem dvadesetog veka dolazi do povezivanja nuklearnih normi i orijentalističkih narativa. Uočavajući ono što naziva nuklearni orijentalizam, Gasterson ukazuje kako se nezapadne države koje razvijaju ili poseduju nuklearno oružje često doživljavaju i predstavljaju kao pretnja. Takve države se označavaju i etiketiraju kao iracionalne, neodgovorne i nestabilne zemlje u kontekstu nuklearne proliferacije. Nasuprot tome, nuklearno oružje za Zapad predstavlja simbol stabilnosti i moći (1999). I kasnije se ovaj autor bavi nuklearnim orijentalizmom fokusirajući se na dvostruke standarde koji su direktna posledica Ugovora o neširenju nuklearnog oružja (2006). Slično, Bisvas ističe da se nuklearni poredak temelji na kolonijalnim nasleđima, gde nekoliko država poseduje monopol nad znanjem i tehnologijom, dok države Trećeg sveta, u slučaju da iskažu nuklearne ambicije, bivaju predstavljene kao nelegitimne (2014). Distinkcija između Nuklearnog kluba i (nuklearnog) Drugog predstavlja posledicu režima neširenja nuklearnog oružja. Indija i Pakistan nisu prihvatili Ugovor o neširenju nuklearnog oružja, te su okarakterisani su kao odmetnici, što nije bio slučaj sa Izraelom. Slično, može se reći da su dvostruki standardi aktuelni i danas pri čemu dolazi do klasifikovanja Irana kao pretnje, iracionalne zemlje koja lako može posegnuti za upotrebom nuklearnog oružja. Do ovakve retorike, koja obiluje orijentalističkim stereotipima, ne dolazi kada je u pitanju visoka nuklearna latentnost drugih država. Ugovor o neširenju nuklearnog oružja, nažalost nije sprečio nuklearnu proliferaciju. A ne prihvatajući odredbe Ugovora o zabrani nuklearnog oružja, pet zemalja Nuklearnog kluba zajedno sa Indijom, Pakistanom, Izraelom i Severnom Korejom, signaliziraju da ne žele da se odreknu svojih nuklearnih arsenala. Za njih, nuklearno oružje ostaje bitan simbol moći i statusa u međunarodnim odnosima.

8. PRELIMINARNA STRUKTURA RADA

Uvod

Teorijsko-metodološki okvir istraživanja

1. Problem istraživanja
2. Predmet istraživanja
3. Teorijsko određenje predmeta

4. Ciljevi istraživanja
5. Istraživačka pitanja
6. Metodološki okvir
7. Opravdanost istraživanja

Nuklearno oružje i režim neširenja

1. Pojam nuklearnog oružja
2. Od prve upotrebe nuklearnog oružja do kraja Hladnog rata
3. Nuklearno oružje u periodu nakon Hladnog rata
4. Ugovor o neširenju nuklearnog oružja
5. Značaj Međunarodne agencije za atomsku energiju
6. „Nuklearni klub“
7. Latentne nuklearne sile

Nuklearna proliferacija iz ugla kritičke i postkolonijalne teorije

1. Kritička škola
2. Postkolonijalni pravac
3. Orijentalizam u međunarodnim odnosima
4. Koncept nuklearnog orijentalizma
5. Diskurs „racionalnih“ i „iracionalnih“ država

Režim neširenja nuklearnog oružja u praksi: Indija i Pakistan

Režim neširenja nuklearnog oružja u praksi: Iran i Izrael

Režim neširenja nuklearnog oružja u praksi: Severna Koreja

Orijentalizam *in reverse*: Da li je nametanje režima neširenja i dalje isključivi prerogativ Zapada?

Zaključak

Literatura

9. LITERATURA

Abraham, I. (1998). *The making of the Indian atomic bomb: Science, secrecy and the postcolonial state*. London: Zed Books.

Abraham, I. (2006). The ambivalence of nuclear histories. *Osiris*, 21(1), 49-65.

Abrahamsen, R. (2007). Postcolonialism. In: *International relations theory for the twenty-first century* (pp. 121-132). Routledge.

Ajzenhamer, V. (2011). Na razmeđu kompatibilnosti i nekompatibilnosti – islam i demokratija. *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, 5(6), 281-295.

Ajzenhamer, V. (2012). Politički eksperiment koji traje – politički sistem Islamske Republike Iran. *Azijske sveske*, 1(1), 1–22.

Ajzenhamer, V. (2022). „It’s a MAD, MAD Post-Apocalyptic World: Popularna kultura u službi nuklearnog odvrćanja“, U: *Geopolitički interesi velikih sila i strateška bezbednost malih država*, (str. 28-65). Beograd: Fakultet bezbednosti i Insititut za međunarodnu politiku i privredu.

Ajzenhamer, V. (2024). *Celuloidna apokalipsa: kako je Amerika da se brine i da se plaši A-bombe*. Beograd: Službeni glasnik.

Al-Azm, S. J. (1981). Orientalism and Orientalism in Reverse. *Khamsin, Journal of the Revolutionary Socialists of the Middle East*, 8, 5-26.

Arora, S. K. (2020). Postcolonialism: Theory, Issues and Applications. In: *Presentations of Postcolonialism in English New Orientations* (pp. 47-61). New Delhi: Authorspress.

Bakić-Hejden, M. (2006). *Varijacije na temu Balkana*. Beograd: Filip Višnjić.

Barthwal-Datta, M. (2021). Constructing India as a Similar Enough Other: The Bush Administration's Strategic Narrative of the US-India Civil Nuclear Cooperation Agreement. *Journal of Global Security Studies*, 6(1), 1-17.

Barkawi, T., & Laffey, M. (2006). The postcolonial moment in security studies. *Review of international studies*, 32(2), 329-352.

Biswas, S. (2001). “Nuclear apartheid” as political position: race as a postcolonial resource?. *Alternatives*, 26(4), 485-522.

Biswas, S. (2003). The 'New Cold War': Secularism, orientalism, and postcoloniality. In: *Power, Postcolonialism and International Relations: Reading Race, Gender and Class* (pp. 184–208). London and New York: Routledge.

Biswas, S. (2013). Post-colonial security Studies. In: *Critical Approaches to Security* (pp. 89-99). Routledge.

Biswas, S. (2014). *Nuclear desire: Power and the postcolonial nuclear order*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Biswas, S. (2018). Iran v 'the international community': A postcolonial analysis of the negotiations on the Iranian nuclear program. *Asian Journal of Political Science*, 26(3), 331-351.

Butz, D. (1995). Revisiting Edward Said's Orientalism. *Brock Review*, 4(1), 54-80.

Castelli, L. (2025). The 'villa in the jungle' nuclear paradigm: Israel's nuclear narrative and practice in a changing regional security complex. *Middle eastern studies*, 61(3), 358-370.

Cohen, A. (2018). Nuclear dimensions of the 1967 Middle East War: an Israeli perspective. *The Nonproliferation Review*, 25(5-6), 359-375.

Cohn, C. (1987). Sex and death in the rational world of defense intellectuals. *Signs: Journal of women in culture and society*, 12(4), 687-718.

Cole, J. R. (1996). Mirror of the world: Iranian "orientalism" and early 19th-century India. *Critique: Journal for Critical Studies of the Middle East*, 5(8), 41-60.

Craig, M. M. (2020). The "Islamic Bomb": Perceptions of Middle Eastern Nuclear Proliferation, 1979–1989. *Diplomatic History*, 44(4), 580-608.

Dabetić, M., & Janjić, V. (2023). Nuklearna bezbednost i nuklearna sigurnost-pojmovno određenje, pravni aspekti i holistički pristup konceptima. *Vojno delo*, 75(4), 34-45.

Das, R. (2012). The United States–India nuclear relations after 9/11: alternative discourses. *Asian Journal of Political Science*, 20(1), 86-107.

Das, R. (2017). A post-colonial analysis of India–United States nuclear security: Orientalism, discourse, and identity in international relations. *Journal of Asian and African Studies*, 52(6), 741-759.

Denizeau, A. (2021). *Mavi Vatan, the" Blue Homeland. The Origins, Influences*. Retrieved February 16, 2026, from https://www.policycenter.ma/sites/default/files/Denizeau_Mavi%20Vatan_Turkey_2021.pdf.

Đurić, S. (2013). *Istraživanje bezbednosti – kvalitativni pristup*. Beograd: Fakultet bezbednosti.

Đurić, Ž., & Ajzenhamer, V. (2011). Uticaj islamskih raskola na formiranje političkih sistema Saudijske Arabije i Irana. *Politička revija*, 29(3), 311-338.

Ejdus, F. (2017). *Međunarodna bezbednost: teorije, sektori i nivoi*. Beograd: Fakultet političkih nauka.

European Union, Islamic Republic of Iran, et al. (2015). *Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA)*. Retrieved February 16, 2026, from <https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/122460/full-text-of-the-iran-nuclear-deal.pdf>.

Faux, E. (2024). Navigating nuclear narratives in contemporary television: The BBC's Vigil. *Review of International Studies*, 50(6), 987-1003.

Fuhrmann, M. (2019). Explaining the proliferation of latent nuclear capabilities. In: *Nuclear Latency and Hedging* (pp. 289-314). Woodrow Wilson International Center for Scholars.

Gingeras, R. (2020). *Blue homeland: The heated politics behind Turkey's new maritime strategy*. Retrieved February 16, 2026, from <https://calhoun.nps.edu/server/api/core/bitstreams/2804809c-96c6-4601-a741-408d14b62801/content>.

Giri, P. (2007). *Mit o nacijama: srednjovekovno poreklo Evrope*. Novi Sad: Cenzura.

Goldschmidt, P. (2008). The Nuclear Non-proliferation Regime: Avoiding the Void. In: *Falling behind: International scrutiny of the atom* (pp. 293–310). Carlisle, PA: Strategic Studies Institute.

Gustafsson, J. (2017). *Single case studies vs. multiple case studies: A comparative study*. Retrieved February 16, 2026, from <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1064378/FULLTEXT01.pdf>.

Gusterson, H. (1999). Nuclear weapons and the other in the Western imagination. *Cultural Anthropology*, 14(1), 111-143.

Gusterson, H. (2006). A Double Standard on Nuclear Weapons?. *MIT Center for International Studies Audit of the Conventional Wisdom*, 6(8), 1-5.

Hays, P. A. (2004). Case study research. In: *Foundations for research: Methods of inquiry in Education and the Social science* (pp. 217-234). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Hecht, G. (2010). The power of nuclear things. *Technology and Culture*, 51(1), 1-30.

Henriksen, T. H. (2001). The Rise and Decline of Rogue States. *Journal of International Affairs*, 54(2), 349–373.

Homolar, A. (2011). Rebels without a conscience: The evolution of the rogue states narrative in US security policy. *European Journal of International Relations*, 17(4), 705-727.

Hymans, J. E. (2006). *The psychology of nuclear proliferation: Identity, emotions and foreign policy*. Cambridge University Press.

International Atomic Energy Agency. (1973). *The Structure and Content of Agreements Between the Agency and States Required in Connection with the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (INFCIRC/153)*. Retrieved February 26, 2026, from <https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/1972/infcirc153.pdf>.

International Atomic Energy Agency. (1997). *Model Protocol Additional to the Agreement(s) Between State(s) and the International Atomic Energy Agency for the Application of Safeguards (INFCIRC/540)*. Retrieved February 16, 2026, from <https://www.iaea.org/sites/default/files/infcirc540.pdf>.

International Atomic Energy Agency. (2016). The Safeguards Implementation Report for 2015. Retrieved February 21, 2026, from https://www.iaea.org/sites/default/files/16/08/statement_sir_2015.pdf.

International Atomic Energy Agency. (2022). *IAEA Nuclear Safety and Security Glossary: Terminology Used in Nuclear Safety and Radiation Protection*. Retrieved February 6, 2026, from https://www-pub.iaea.org/MTCD/Publications/PDF/PUB1830_web.pdf.

Jovanović, N. (2017). „Rubikova kocka” postkolonijalizma: teorijski sinkretizam i novi izazovi u postkolonijalnim studijama. *Međunarodni problemi* 69(2-3), 309-331.

Jovanović, N., & Ajzenhamer, V. (2017). Unifikacija islama kao instrument “hantingtonizacije” migrantske krize. U: *Populizam, izbeglička kriza, religija, mediji* (str. 242-256). Novi Sad: Filozofski fakultet i Centar za istraživanje religije, politike i društva.

Khan, Z. (2014). *Pakistan's nuclear policy: A minimum credible deterrence*. Routledge.

Kim, S. (2010). (Dis) Orienting North Korea. *Critical Asian Studies*, 42(3), 481–495.

Klein, B. S. (1988). Hegemony and strategic culture: American power projection and alliance defence politics. *Review of international studies*, 14(2), 133-148.

Klein, B. S. (1990). How the West was one: Representational politics of NATO. *International Studies Quarterly*, 34(3), 311-325.

Kopanja, M., & Ajzenhamer, V. (2022). „Odvraćanje u raljama bezbednosne dileme.”. U: *Neutralnost i strateško odvrćanje* (str. 15-38). Beograd: Medija centar „Odbrana“.

Kopanja, M. (2025). Između polova: uticaj polarnosti na opseg strateških opcija malih država. U: *Geopolitika malih država* (str. 39-58). Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu i Fakultet bezbednosti.

Lakić, N. (2014). Kritička teorija u studijama bezbednosti. U: *Međunarodna bezbednost: teorijski pristupi* (str. 265-291). Beograd: Inovacioni centar Fakulteta bezbednosti i Akademska knjiga.

Lee, M., & Nacht, M. (2020). Challenges to the nuclear non-proliferation treaty. *Strategic Studies Quarterly*, 14(3), 95-120.

Lewis, B. (1982). The question of Orientalism. The New York Review of Books, New York, 24 June 1982. Retrieved July 28, 2025, from <https://www.nybooks.com/articles/1982/06/24/the-question-of-orientalism/>.

Maršal, T. (2019). *Zatočenici geografije*. Beograd: Laguna.

Maršal, T. (2022). *Moć geografije*. Beograd: Laguna.

Mathur, R. (2015). Sly civility and the paradox of equality/inequality in the nuclear order: a post-colonial critique. *Critical Studies on Security*, 4(1), 57-72.

Mehta, R. N., & Whitlark, R. E. (2017). The benefits and burdens of nuclear latency. *International Studies Quarterly*, 61(3), 517-528.

Mojisi, D. (2012). *Geopolitika emocija: kako kulture straha, poniženja i nade utiču na oblikovanje sveta*. Beograd: Clio.

Nojman, I. (2011). *Upotrebe Drugog: Istok u formiranju evropskog identiteta*. Beograd: Službeni glasnik

Nayak, M. V., & Malone, C. (2009). American orientalism and American exceptionalism: A critical rethinking of US hegemony. *International Studies Review*, 11(2), 253-276.

Pajić, N. (2025). Saudijska Arabija i bomba: da li je nuklearno oružje opcija?. *Međunarodna politika*, 76(1194), 349-376.

Paul, V. T. (1998). The NPT and PowerTransitions in the International System. In: *The nuclear non-proliferation regime: Prospects for the 21st century* (pp. 56-74). London: Macmillan.

Persbo, A. (2019). Latent nuclear power, hedging, and irreversibility. In: *Nuclear latency and hedging: concepts, history, and issues* (pp. 43-70). Woodrow Wilson International Center for Scholars.

Petrović, T. (2012). *Yuropa: Jugoslovensko nasleđe i politike budućnosti u postjugoslovenskim društvima*. Beograd: Fabrika knjiga.

Pilat, J. F., & Nakhleh, C. W. (1998). A Treaty Reborn? The NPT After Extension. In: *The Nuclear Non-Proliferation Regime: Prospects for the 21st Century* (pp. 41-55). London: Macmillan.

Prakash, G. (1995). Orientalism now. *History and theory*, 34(3), 199-212.

Ram, H. (2008). To Banish the “Levantine Dunghill” from Within: Toward a Cultural Understanding of Israeli Anti-Iran Phobias. *International Journal of Middle East Studies*, 40(2), 249-268.

Raska, M. (2007). Beyond the ‘Bomb in the Basement’: Israel’s Nuclear Predicament and Policy Options. *Asian Journal of Public Affairs*, 1(2), 22-33.

Rivera, W. A. (2016). Discursive practices of honor: Rethinking Iran's nuclear program. *Foreign Policy Analysis*, 12(3), 395-412.

Sagan, S. D. (1996). Why do states build nuclear weapons?: Three models in search of a bomb. *International security*, 21(3), 54-86.

Said, E. (1985). Orientalism Reconsidered. *Cultural Critique*, 1, 89-107.

Said, E. (2008). *Orijentalizam*. Beograd: Biblioteka XX veka.

Said, E. (1994). *Culture and imperialism*. New York: Vintage Books.

Saunders, E. N. (2006). Setting boundaries: Can international society exclude "rogue states"? *International Studies Review*, 8(1), 23-53.

Security Council United Nations. (1998). Resolution 1172. Retrieved March 25, 2026, from <https://digitallibrary.un.org/record/255150?v=pdf>.

Security Council United Nations. (2006). Resolution 1696. Retrieved March 25, 2026, from <https://digitallibrary.un.org/record/580191?v=pdf>.

Security Council United Nations. (2006). Resolution 1718. Retrieved March 25, 2026, from <https://digitallibrary.un.org/record/584729?v=pdf>.

Seth, S. (2011). Postcolonial theory and the critique of international relations. *Millennium: Journal of International Studies*, 40(1), 167-183.

Shim, D. (2014). *Visual politics and North Korea: Seeing is believing*. Routledge.

Shivani, A. (2006). Indo-Anglian fiction: the new Orientalism. *Race & Class*, 47(4), 1-25.

Shahadat, H. (2024). Decoding Edward Said: A Critical Review of the Genesis of 'Orient', 'Occident', and 'Other'. *Journal of Historical Studies*, 5(1), 11-24.

Stojanović, B. (2022). „Sveobuhvatni (ne) sporazum: Iran kao nova nuklearna sila.”. *Nacionalni interes*, 42(2), 185-209.

Stojanović, B. (2024). Šahovska igra moći: Korejsko poluostrvo i potencijal za eskalaciju. U: *Geostrategija Indo-Pacifika: veliki poligon globalnog sučeljavanja* (str. 199-217). Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu i Fakultet bezbednosti.

Suh, J. J. (2007). Introduction: Making sense of North Korea: Institutionalizing juče at the nexus of self and other. *Journal of Korean Studies*, 12(1), 1-13.

Tannenwald, N. (2018). How strong is the nuclear taboo today?. *The Washington Quarterly*, 41(3), 89-109.

Teo, H. M. (2013). Orientalism: An Overview. *Australian Humanities Review*, 54, 1-20.

Tepšić, G., & Vukelić, M. (2019). Kulturno nasilje kao proces dugog trajanja: od kolonijalizma do humanitarizma. *Politička Misao*, 56(1), 109-131.

Todorov, C. (2014). *Strah od varvara: S one strane sudara civilizacija*. Loznica: Karpos.

Todorova, M. (2006). *Imaginarni Balkan*. Beograd: Biblioteka XX vek.

United Nations. (1963). *Treaty Banning Nuclear Weapon Tests in the Atmosphere, in Outer Space and Under Water (Partial Test Ban Treaty)*. Retrieved February 27, 2026, from <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20480/volume-480-I-6964-English.pdf>.

United Nations. (1968). *Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT Treaty)*. Retrieved February 6, 2026, from <https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%20729/volume-729-i-10485-english.pdf>.

United Nations. (1996). *Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty*. Retrieved February 5, 2026, from <https://digitallibrary.un.org/record/207977?v=pdf>.

United Nations. (2017). *Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons*. Retrieved February 20 2026, from <https://digitallibrary.un.org/record/1291219?v=pdf>.

United States of America & India. (2008). *Agreement for Cooperation Between the Government of the United States of America and the Government of India Concerning Peaceful Uses of Nuclear Energy*. Retrieved February 18, 2026, from <https://2009-2017.state.gov/documents/organization/122068.pdf>.

Urwin, J. A. (2016). More bang for your buck: Nuclear weapons and their enactment of colonial and gendered power. *The ANU Undergraduate Research Journal*, 8, 237-250.